

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI
MOLIYA-IQTISOD FAKULTETI
“MOLIYA” KAFEDRASI

OTAJONOV ELDOR G‘AYRAT O‘G‘LI

**“KORXONALARDA MOLIYAVIY RESURSLARNI BOSHQARISHNI
SAMARALI TASHKIL ETISH”**

**5230600 -“Moliya”- ta’lim yo’nalishi bo’yicha bakalavr darajasini olish uchun
yozilgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

«Moliya» kafedrası mudiri

_____ i.f.n., dots. O.Komolov

«____»_____ 2017 y.

Ilmiy rahbar: _____ U. Nig‘monxo‘jaeva

TOSHKENT - 2017

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
 1-BOB. KORXONALAR MOLIYAVIY RESURLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY VA TASHKILIY ASOSLARI. 6	
1.1. Korxona moliyaviy resurslarining mohiyati va ahamiyati.....	6
1.2. Korxonalar moliyasida moliyaviy resurslarning o' rni	12
1.3. Korxonalarda moliyaviy resurslar shakllanish manbalari	21
1-bob bo'yicha xulosa.....	25
 2-BOB. KORXONALARDA MOLIYAVIY RESURLARDAN FOYDALANISHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI.....	26
2.1. Korxona moliyaviy resurslari shakllanish manbalarining amaldagi holati tahlili.	26
2.2. Korxonalarda moliyaviy resurslardan boshqarish amaliyoti tahlili	34
2.3. Korxonaning moliyaviy resurslarini baholash amaliyoti tahlili.....	45
2-bob bo'yicha xulosa.....	53
 3-BOB. KORXONALAR MOLIYAVIY RESURLARINI SAMARALI BOSHQARISH YO'NALISHLARI.....	55
3.1. Korxonalar foydasini maksimallashtirish yo'nalishlari	55
3.2. Korxonalar moliyaviy resurslarini samaradorligini ta'minlash masalalari	60
3-bob bo'yicha xulosa.....	64
 XULOSA.....	65
 FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	68

KIRISH

Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi. Ma'lumki bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar mavjud cheklangan resurslardan oqilona foydalanishga harakat qiladi. Chunki bunday sharoitda korxonalarning ozgina e'tiborsizligi moliyaviy resurslardan ajralib qolishiga olib kelishi mumkin. Korxonalarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish bugungi kunda moliyaviy menejerlarning oldidagi eng asosiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida uchinchi ustuvor yo'nalish "Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlari" – deb nomlanib, unda korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va usullarini joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aktsiyadorlarning rolini kuchaytirish hamda yangi sanoat korxonalari va servis markazlarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini tashkil qilish, yirik xo'jalik birlashmalarining mablag'larini, banklarning kreditlarini va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga kichik shaharlar va shaharchalarni jadal rivojlantirish kabi ishlar amalga oshirilishi ko'zda tutilgan¹.

Hududlarda korxonalarning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, mahalliy korxonalarni qo'llab quvvatlash, ularning ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashning zaruriy jihatlari xususida Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: "...hududiy va tarmoq boshqaruvi samarasiga, ularning rivojiga xolis baho berishni qiyinlashtiradigan holatlar mavjud. Masalan, respublikaga bo'ysunadigan yirik korxonalar ko'rsatkichini chiqarib tashlasak, viloyatlar yalpi hududiy mahsuloti xajmi juda kichik bo'lib qoladi" va "Har bir tuman va shaharda, respublika ahamiyatiga molik yirik korxonalar hissasini e'tiborga olmagan holda, soliqqa tortish bazasini kengaytirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish hisobidan Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent viloyatining barcha tumanlarini subventsiyadan chiqarishni so'zsiz ta'minlash kerak" – deya ta'kidlab

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. 2017 yil 7 fevral.

o'tgan edilar². Shu bois, korxonalarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida mazkur bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligini bildiradi.

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining o'rganilganlik darajasi. Korxonalarda moliyaviy resurslar, ularning tarkibi va ulardan samarali foydalanish kabi masalalar bo'yicha xorijiy mamlakatlar iqtisodchi olimlaridan A.Idrisov, V.Van Xorn, V.Bocharov, V.Milovidov, D.Savitskaya, D.Ergin, D.Shevchuk, I.Karaseva, I.Blank, I.Lipsits, K. Kempbell., K.Makkonell, L.Pavlova, M.Jonk, N.Petrosyan, P.Xavranek, R.Kempbell, R.Fatxutdinov, S.Kartishev, E.Dolan va boshqalarning asarlarida ko'rib o'tilgan. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan A.Karimov, A.O'lmasov, A.Vahobov, B.Toshmurodova, M.Hamidulin, N.Haydarov, R.Karlibaeva, Sh.Abdullaeva, N.Jumaev, T.Malikov, U.Burxonovlar va boshqa bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Korxonalarda moliyaviy resurslar tarkibini va ulardan samarali foydalanish yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bitiruv malakaviy ishining maqsadi hisoblanadi.

Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqot oldiga quyidagi **vazifalar** begilab olindi:

- korxonalarda moliyaviy resurslar va ular tarkibining nazariy mohiyatini yoritish;
- korxonalarda moliyaviy resurslar va ularni shakllantirishning nazariy asoslarini yoritish;
- korxona moliyaviy resurslarning korxona moliyasida tutgan o'rnini ko'rsatib berish;
- korxona moliyaviy resurslaridan foydalanish yo'nalishlari mohiyatini yoritish;
- korxonalarda moliyaviy resurslarini guruhlar bo'yicha tasniflash;

² Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi

- korxona moliyaviy resurslarining shakllanishi va ulardan samarali foydalanish yo'llarini ishlab chiqish;
- korxonalar misolida moliyaviy resurslar harakatini tahlil qilish va unga baho berish
- sug'urta kompaniyalari moliyaviy resurslari tarkibi va ularning holatini o'rganish.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti va predmeti. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi "Mebel-servis" va "Binokor" MCHJ korxonalarifaoliyati bitiruv malakaviy ishining ob'ekti bo'lib hisoblanadi.

Korxonalar moliyaviy resurslari, moliyaviy resurslar tarkibi, moliyaviy resurslarning shakllanishi, moliyaviy resurslar manbalari korxonalarning moliyaviy resurslari va ulardan samarali foydalanish bilan bog'liq jarayonlar bitiruv malakaviy ishimizning predmeti hisoblanadi.

Mavzuning nazariy va amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishining materiallari o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra "Korporativ moliya" va "Moliyaviy menejment" fanlarini o'qitish bilan bog'liq masalalarga ijobiy hissa va nazariy ulush sifatida xizmat qiladi. Ushbu ishning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u mamlakatimizda korxonalarda moliyaviy resurslarni boshqarishni samarali tashkil etishni takomillashuviga xizmat qiladi.

Bitiruv malakaviyning tuzilishi va hajmi. Bitiruv malakaviy kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, 5 ta jadval va 9 ta rasmni o'z ichiga oladi. Bitiruv malakaviy hajmi 72 sahifadan iborat.

1-BOB. KORXONALAR MOLIYAVIY RESURSLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY VA TASHKILiy ASOSLARI

1.1. Korxona moliyaviy resurslarining mohiyati va ahamiyati

Moliyaviy resurslar – korxona faoliyatini belgilovchi jixatlaridan biri bo'lib, turli manbalarda shakllanuvchi, korxona ixtiyorida joylashuvchi va turli moliyaviy majburiyatlarni bajarish uchun ahamiyatli bo'lgan pul mablag'larini o'zida aks ettiradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligi o'ta muximdir. Bunda ular o'z vaqti bilan va korxona maqsadiga muvofiq bir necha marta asosiy vositalar va aylanma aktivlarga aylanadi va har bir korxonaning moliyaviy holatiga bog'liq holda, joriy majburiyatlarini qoplaydi.

Moliyaviy resurslarni boshqarish faqatgina moliyaviy resurslardan foydalanish va ularni manbalaridan samarali olinishini emas, balki, korxona moliyaviy siyosatidan kelib chiqib mavjud resurslarni aniq maqsadli xarajat qilishni ham ko'zda tutadi. Xorijiy davlatlar iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda korxonalar faqatgina moliyaviy resurslarini shakllantirishda emas, balki bankrot bo'lmasligi uchun moliyaviy resurslarni qanday qilib sarflash kabi qiyin masalalarga duch keladi.

Korxona ishlab chiqarish taraqqiyoti, ya'ni uning asosiy va aylanma aktivlari o'sishi xo'jalik va moliyaviy operatsiyalarni bajarish, turli investitsiya shakllarini, xodimlarni rag'batlantirishni amalga oshirish bilan bog'liq. Shu maqsadlar uchun korxonalarda moliyaviy resurslar shakllantiriladi.

Moliyaviy resurslarning boshlang'ich shakllanishi korxonada ustav kapitali shakllanish davrida yuzaga keladi. Uning manbalari xo'jalik sub'ekti tashkiliy huquqiy shaklidan kelib chiqadi:

- aktsionerlik kapitali;
- ulushli to'lovlar;
- uzoqmuddatli kredit;

- byudjet mablag'lari;
- boshqa tushumlar.

Ustav kapitalining oshirilishi ishlab chiqarish jarayonida investitsiya qilinadigan asosiy va aylanma aktivlardagi pul mablag'larida o'zini ko'rsatadi. Korxonalarda moliyaviy resurslarning asosiy manbai mahsulot (ish, xizmat) realizatsiya qilishdan tushum bo'lib, buni taqsimlanish jarayonida pul daromadlari va jamg'armaga qabul qilinadi.

Korxonalar uchun quyidagilar asosiy hisoblanadi:

- mahsulot (ish, xizmat) realizatsiya qilishdan foyda;
- amortizatsiya ajratmalari;
- moliya bozorlariga safarbar qilingan mablag'lar;
- kredit resurslari;
- subsidiyalar;
- davlat boshqaruvidagi organlarning byudjetdan mablag'lari;
- sug'urta to'lovlari va boshqalar.

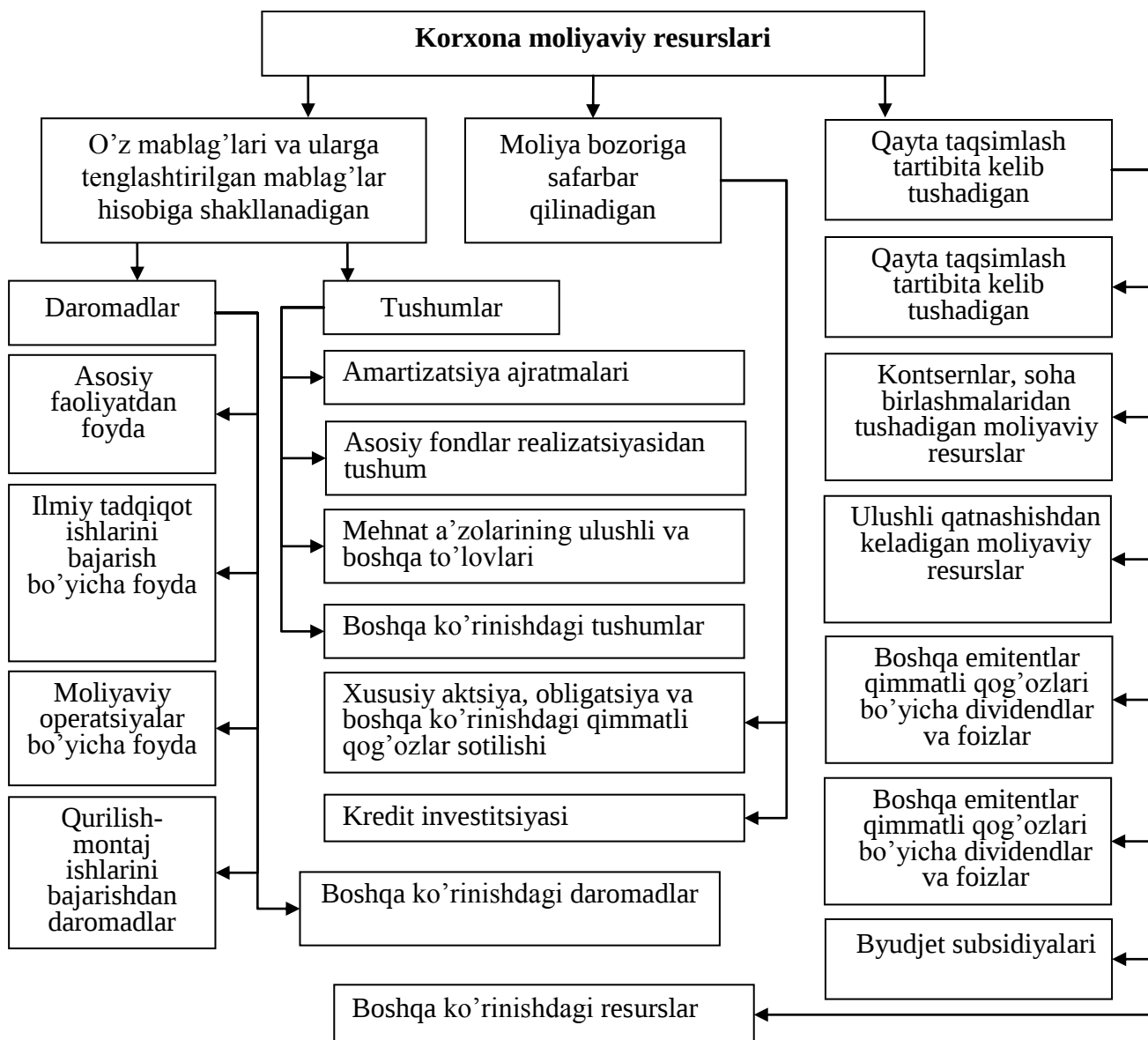
Moliyaviy resurslar korxonalarda ikki shaklda shakllantiriladi va foydalaniladi: fondli va nofondli. Mablag'larning katta qismi maqsadli belgilangan pul mablag'larining shakllanishi va foydalanilishi bilan bog'liq. Soliqlar, ajratmalar, foizlarni to'lashda ishlatiladigan moliyaviy resurslar no fondli shaklda amalga oshiriladi.

Fondlar shakllanishi uchun asosiy manbaga mahsulot(ish, xizmat) realizatsiyasidan tushum xizmat qiladi.

Xo'jalik sub'ektida barcha moliyaviy resurslar bir qancha guruhlardan tashkil topadi: xususiy, zayom, qayta taqsimlash tartibida kelib tushuvchi moliyaviy reurslar.

Quyidagi 1-rasmda korxona moliyaviy resurslar tuzilishi ko'rsatilgan. Xususiy kapital tarkibida foyda asosiy rolni o'ynaydi. Bu manba resurslari, uning miqdori shakllanishi korxonaning o'zida amalga oshiriladi va mustaqil hisoblanadi hamda xarajat qilinadi foydaga solig'i to'langandan so'ng.

O'z moliyaviy resurslarining shakllanishida amortizatsiya ajratmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu mablag'lar yillik amortizatsiya fondini hisoblaydi va asosiy vositalarni yangilanib turishiga yo'naltiriladi.

1-rasm. Korxona moliyaviy resurslari tarkibi³

Xo'jalik sub'ektlarida takror ishlab chiqarish jarayonida eng asosiy moliyaviy manbalardan biri mahsulot (ish, xizmat) realizatsiyasidan tushum hisoblanadi va bu manbadan quyidagilarga sarflanadi:

³ И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА. Москва-2012, 18-стр.

1. Qoplash fondi:

- moddiy xarajatlar;
- amortizatsiya (eskirish) xarajatlari;
- boshqa xarajatlar.

2. Iste'mol fondi:

- mehnat haqi fondi;
- ishchi, xodimlarga ilmiy texnika ishlariga to'lov fondi;
- ijtimoiy sug'urta fondi.

3. Jamg'arma fondi:

- moddiy rag'batlantirish fondi;
- ijtimoiy rivojlantirish fondi;
- ishlab chiqarish, ilm va texnikani rivojlantirish fondi;
- kredit foizlari to'lovi uchun fond;
- rezerv fondi;
- dividendlar to'lovi uchun fond;
- jarima, peniya to'lovlari uchun fond.

Sub'ektlar iqtisodiy va moliyaviy mustaqilligi sharoitida tadbirkorlik o'z moliyaviy resurslarini mustaqil shallantiradi va kengaytiradi. Amaliyotda barcha o'tkaziladigan ko'rinishlardagi moliyaviy resurslar bir vaqtda o'zgarishishi mumkin. Takror ishlab chiqarish xarajatlarini uzluksiz ta'minlash uchun moliyaviy rezervlar katta ahamiyatga ega. no barqaror sharoitda ular muhim va keraklidir. Moliyaviy rezervlar xo'jalik subektining o'z mablag'lari hisobiga tashkil qilinishi kerak. Ishlab chiqarish faoliyatini kerakli mablag'lar bilan ta'minlash, hamda takror ishlab chiqarishni doimiy kengaytirish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va joriy qilish, mahsulotlarni yangilashish uchun oldindan rejalashtirish va pul mablag'lari fondini tuzish kerak.

Pul mablag'lari tabiatiga ko'ra mahsadli xarakteriga ega: tovar moddiy qiymatliklar keltirishga to'lov, asosiy vositalar eskirishini qoplash, ish haqiga to'lovlar, soliq to'lovlari, dividendlar, bank ssudalarini so'ndirilishi, rezerv kapitali

tuzish, ijtimoiy kafolatlarni bajarish uchun sug'urta fondlari tashkil qilish. Umuman olganda amaliyotda korxonalarning uchta asosiy pul fondlarini ajratish mumkin:

- 1) Qoplash fondi;
- 2) Iste'mol fondi;
- 3) Jamg'arma fondi.

Bu fondlarning asosiy manbasi realizatsiyadan tushum hisoblanadi.

Qoplash fond korxona uchun moddiy xarajatlar, amortizatsiya xarajatlari, arzon va tez eskiruvchan narsalar amortizatsiyasini qoplashda ko'proq ahamiyatga ega hisoblanadi. Moddiy xarajatlar fondini shakllantirishda, uning hajmini aniqlashda quyidagi omillar ta'siri hisobga olinadi:

- mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqarish hajmi;
- narxlar dinamikasi;
- mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqarish xarajatlari darajasi;
- talab tendentsiyasi;
- inflyatsiya sur'ati;
- tovar moddiy qiymatliklar zaxirasining shakllanishi;
- aylanma aktivlarning aylanuvchanlik koeffitsienti.

Iste'mol fondi korxonada ish haqiga to'lovlar fondlari hisobi bilan bog'liq. U ishchi va xodimlar mehnat haqi fondlarini o'z ichiga oladi. Uning shakllanishini belgilovchi omillar:

- ishchi va xodimlar soni;
- minimal ish haqi to'lovi;
- mehnat to'lovi tizimi;
- ishtimoiy sug'urta sohasidagi davlat siyosati;
- ijtimoiy sug'urta fondiga ajratmalar darajasi;
- moddiy rag'batlantirish tizimi;
- jismoniy shaxslar daromadiga soliq.

Jamg'arma fondi sof foyda orqali korxona ixtiyorida qoladi. Unga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqarish hajmi;
- mahsulot (ish, xizmat) sotilishi hajmi;
- realizatsiya narxi darajasi;
- soliqqa tortish darajasi;
- foyda solig'i bo'yicha imtiyozlar;
- korxona raqobatbardoshligi;
- bank kreditlari bo'yicha foiz stavkalarining darajasi.

O'z moliyaviy resurslarini shakllantirish siyosati ularning turli manbalardan jalb qilish jarayonini o'zida aks ettiradi. Bu faoliyatning asosiy maqsadi – o'z-o'zini moliyalashtirishning zaruriy darajasini ta'minlash. Bu maqsad hisobiga korxona o'z moliyaviy resurslarini shakllantirish siyosati ishlab chiqiladi. Korxona o'z moliyaviy resurslarini shakllantirish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) o'z moliyaviy resurslariga bo'lgan umumiy extiyojini aniqlash;
- 2) ichki manbalar hisobiga jalb qilinadigan o'z moliyaviy resurslari hajmini maksimallashtirish;
- 3) tashqi manbalardan jalb qilinadigan o'z moliyaviy resurslari kerakli miqdorini ta'minlash;
- 4) o'z moliyaviy resurslar shakllanishida tashqi va ichki manbalar munosabatlarini optimallashtirish.

Moliyaviy resurslarni shakllantirishda ichki manbalarga asosan mahsulot (ish, xizmat)larni realizatsiya qilishdan tushum hisoblanadi.

Foyda va amortizatsiya – rivojlanish uchun asosiy moliyaviy resurslardir, shuning uchun asosiy vazifa ularning miqdorini maksimallashtirishdan iborat.

Tashqi manbalardan jalb qilingan moliyaviy resurslarni qoplash shu moliyaviy resurslari qismidan amalga oshiriladi, ya'ni buni o'z mablag'lari hisobiga qoplamasdan olingan mablag'larning o'zidan qoplanishi kerak.

Qo'yilgan maqsad va ishlab chiqilgan siyosatga ko'ra o'z moliyaviy resurslarini shakllanishini boshqarish jarayonida quyidagi asosiy vazifalar hal qilinadi:

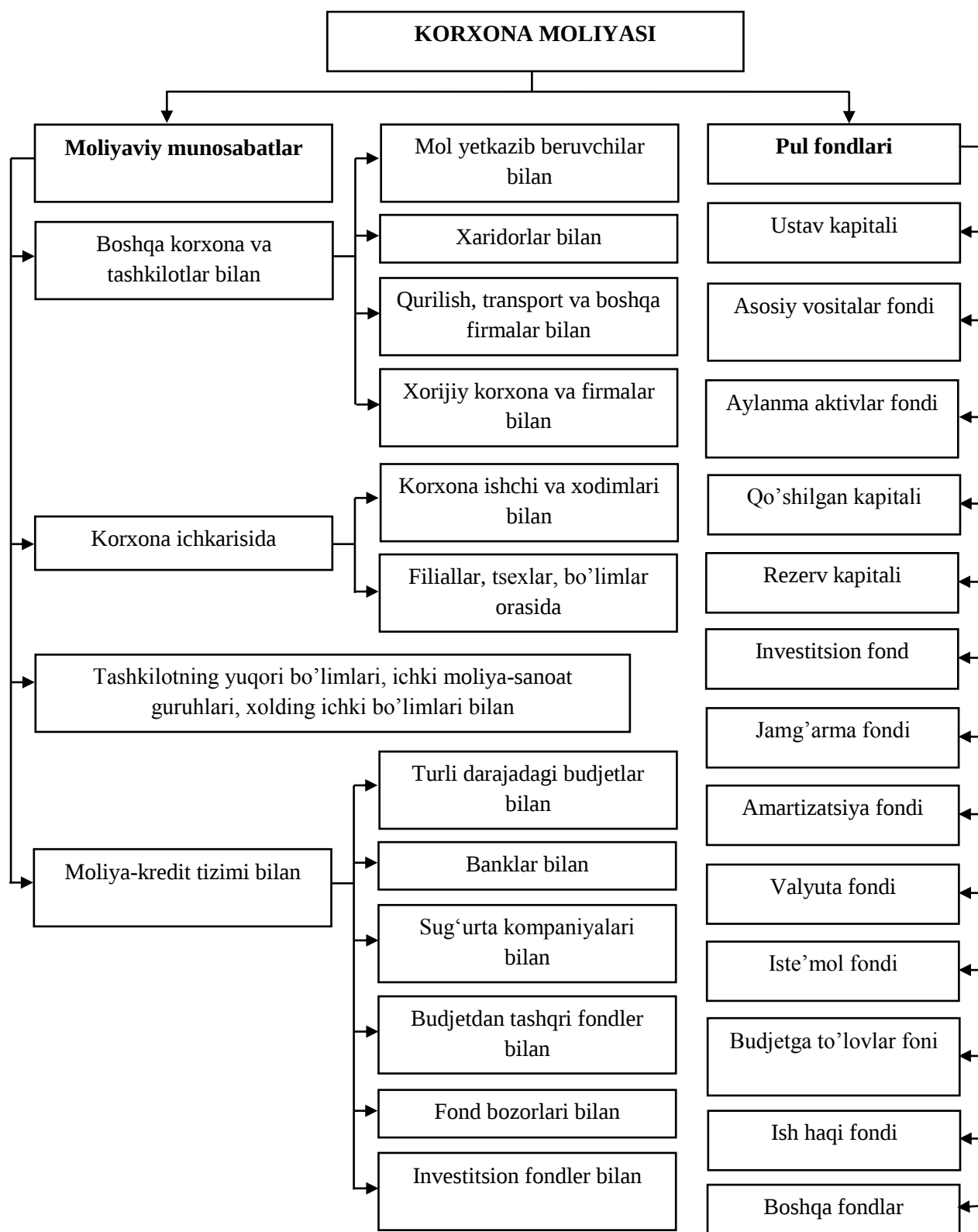
- 1) korxonaning kerak bo'lgan balans foydasi summasini shakllanishini ta'minlash;
- 2) samarali soliq siyosatini shakllantirish;
- 3) mukammal dividend siyosatini ishlab chiqish;
- 4) xususiy kapital hajmini oshirish.

Xo'jalik sub'ektlarida ayrim hollarda xom ashyo sotib olishga mablag'lar etishmovchiligi yuzaga kelishi mumkin. Bunday hollarda banklar, moliya-kredit tashkilotlarining faktoring operatsiyalaridan foydalanishi mumkin. Ya'ni bunda banklar xo'jalik sub'ektlarining debitorlik qarzlari sotib olishi yoki xom ashyo sotib olish xarajatlarini qoplab berishi mumkin. Faktoring korxonalar orasidagi oldi-sotdi munosabalarini moliyalashtirib, to'lolmaslik risklarini kamaytiradi. Faktoring – hisoblarning samarali instrumenti bo'lib, oldi-sotdi shartnoma bo'yicha moliyalashtirish va to'lamaslik riskini pasaytirishdir. Faktoring operatsiyalari maqsadi mol etkazib beruvchilar uchun pul mablag'larini o'tkazilishi va oborot kapitalining tezlashishi uchun sharoitlar yaratish hisoblanadi.

Korxonaning moliyaviy resurslari ular ixtiyoridagi pul mablag'laridir. Moliyaviy resurslar ishlab chikarishni rivojlantirishga, ishlab chikarish sohasini taminlashga va rivojlantirishga, istemolga yo'naltirish va zaxiraga qoldirishi mumkin.

1.2. Korxonalar moliyasida moliyaviy resurslarning o'rni

Korxona moliyasi - korxona xo'jalik faoliyati jarayonida pul mablag'larining shakllanishi, taqsimlanishi va foydalanilishi bilan bog'liq vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar yig'indisidir. Korxona moliyasi korxona faoliyatining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Korxona moliyasi moliyaviy resurslar manbalari, yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy daromad yaratiladigan moddiy ishlab chiqarish doirasida bevosita qatnashadi. Umumiy holatda korxona moliyasini quyidagi 2-rasmda ko'rishimiz mumkin.

2-rasm. Korxona moliyasida moliyaviy munosabatlar va pul fondlarining tutgan o'ri⁴

⁴ И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА. Москва-2012, 21-стр.

Korxona quyidagilar bilan o'zaro moliyaviy munosabatlarga kirishishi pul fodlarining shakllanishi orqali amalga oshiriladi: Mol etkazib beruvchilar – uning faoliyati uchun zarur bo'lgan moddiy qiymatliklar, xizmatlar sotib olinishida; pudratchilar – qurilish mantaj, remont va boshqa ishlarga to'lov; xaridorlar – tovar realizatsiyasida va xizmat ko'rsatishda; byudjet bilan – soliqlar, ajratmalar va boshqa to'lovlar bo'yicha; banklar – kreditlar, pul mablag'larining saqlanishi, hisob operatsiyalariga to'lovlar; ishchi va xizmatchilar – ish haqi va boshqa hisoblar bo'yicha.

Korxona moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlashda shu narsani inobatga olish kerakki, moliyaviy natija faqat moliyaviy emas, balki moddiy va mehnat resurslari xara-jatlarining natijasi hamdir. Shuning uchun ham, masalan, mahsu-lotni realizatsiya qilishdan olingan foydani taqqoslab turib, buning natijasida faqat faoliyatning sof moliyaviy tomonini xarakterlovchi ko'rsatkichga ega bo'lamiz, deb hisoblash maqsadga muvofiq emas. Bu korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorli-gini xarakterlovchi yaxlit ko'rsatkichlardan biri bo'lib, unga kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida moddiy-ishlab chiqarish va moliyaviy oqimlarning ajralmas bog'liqligi xosdir.

Yuqorida bildirilgan fikr o'ziga moliyaviy natija va moliya-viy xarajatlarning tavsifini mujassam etuvchi korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatining samaradorligini xarakterlovchi boshqa ko'rsatkichlarga ham to'liq tegishlidir. Shunday bo'lishiga qaramas-dan analitik maqsadlar uchun bu majmua (to'plam)dan aynan korxona ning moliyaviy faoliyatini, uning moliyaviy va baho siyosatining samaradorligini o'xshash tarzda xarakterlovchi ko'rsatkichlarni ajratish muhimdir.

Korxona moliyaviy operatsiyalarining daromadliligini xarak-terlovchi ko'rsatkich ularning samaradorligini sof moliyaviy nati-janing sof moliyaviy xarajatlarga nisbati shaklida ifodalab, ko'pchilik hollarda korxona moliya-xo'jalik faoliyatining haqiqiy samaradorligini aks ettirmaydi. Iqtisodiyot real sektori samara-dorligining ko'rsatkichlarida va baholarida bankrot holatida bo'lishlariga

qaramasdan moliyaviy “spekulyatsiyaning” imkoniyatlari ularni “cho’kmasdan” turishlariga sharoit yaratadi.

Real sektor korxonalarida, moddiy ishlab chiqarishda moliyaviy resurslardan foydalanishning samaradorligini mos ravishda baholash talablariga u yoki bu darajada sotuv rentabelligi ko’r-satkichi (foydaning mahsulotni realizatsiya qilishdan olingan tushumga nisbati) javob beradi. Bu nisbatdagi surat va maxraj pul mablag’laridan iborat bo’lganligi uchun sotuv rentabelligini, ayrim holatlarni istisno qilgan tarzda, sof moliyaviy ko’rsatkich sifatida e’tirof etish mumkin. Shunday bo’lishiga qaramasdan bu erda yana bir narsani inobatga olmoq lozim, ya’ni samaradorlik-ning o’lchovi sifatida yuqoridagi ko’rsatkichning haqqoniylik darajasi juda ko’p omillarga, xususan, tushum va foydani shakl-lantiruvchi bozor baholarining monopol baholarni shakllanti-rishning salbiy ta’sirlaridan qanchalik ozod ekanligiga bog’liq.

Yuqorida ko’rib o’tilgan barcha moliyaviy ko’rsatkichlarda mazmun va shakl o’rtasida dialektik qarama-qarshilikning mavjud-ligi namoyon bo’ladiki, bu narsa bizning holatda korxona lar moliya-sining (iqtisodiyot yaxlit moliyaviy sektorining ham) o’z iqtisodiy asosidan, ishlab chiqarishdan ajralib chiqishga va unga bog’liq bo’l-magan holda mustaqil hayot kechirish imkoniyatini qo’lga kiritishga intilishi orqali ifodalanadi. korxona lar moliya-xo’jalik faoliya-tining samaradorligini tahlil qilish va baholashda moliyaviy ko’rsatkichlar (masalan, tushum va foyda) moddiy aylanma mablag’-larning aylanuvchanligi, asosiy ishlab chiqarish fondlari va nomoddiy aktivlarning fond sig’imi kabi iqtisodiy ko’rsatkichlar bilan birgalikda qaralsa, bu qarama-qarshilik, ma’lum darajada, pasayadi.

Korxonalarda pul fondlari korxona moliyasini tashkil etish asosini tashkil etadi. Chunki pul mablag’lari bo’lgandagina korxona moliyasiga ehtiyoj yuzaga keladi. Korxona moliyasi belgilangan maqsadiga erishish uchun pul fondalarini shakllantiradi, ularni taqsimlaydi va foydalanadi.

Korxona pul mablag’laridan samarali foydalanish maqsadida turli maqsadli fondlarni shakllantiradi. Har bir pul fondlarning o’z maqsad va vazifalari

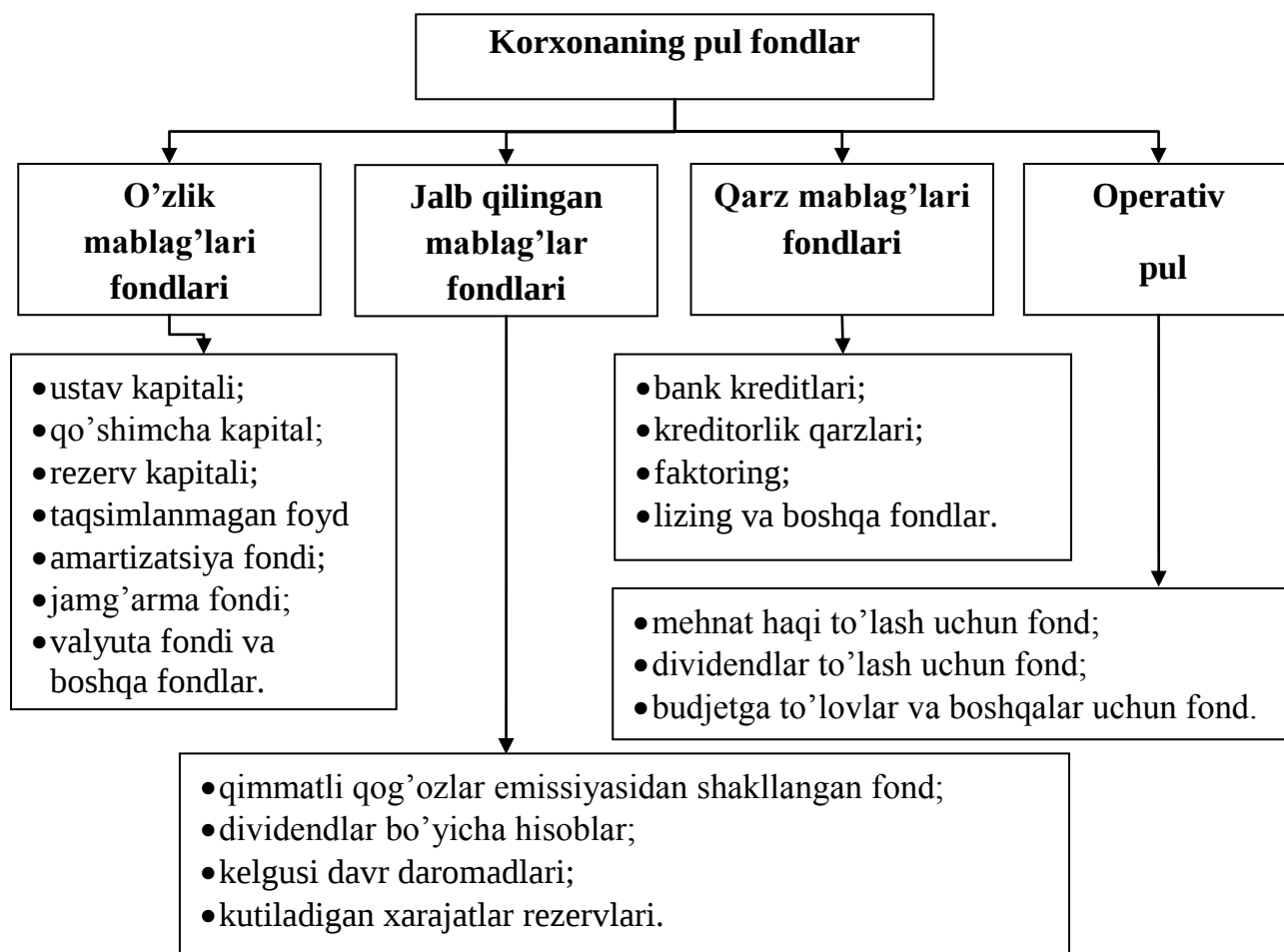
belgilanadi. Korxonalar pul fondlarini shakllantirish orqali xo'jalik faoliyatini kerakli mablag'lar bilan ta'minlashni amalga oshiradi, hamda takror ishlab chiqarishni kengaytiradi; pul oqimlarini ishlab chiqarish uzluksizligiga qaratadi; ilmiy texnika jarayonini moliyalashtiradi; yangi texnikani o'zlashtiradi va joriy etadi; sub'ektlarni iqtisodiy rag'batlantiradi; byudjet, bank va hokazolar bilan hisoblarni amalga oshiradi.

Korxonalarda shakllanadigan pul fondlarini quyidagi 3-rasm misolida mohiyatini ochishga to'xtalishimiz maqsadga muvofiqdir.

Korxona pul mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida turli fondlarini shakllantirar ekan, bu fondlarni shartli ravishda quyidagicha tasvirlashimiz mumkin. Chunki har bir korxona o'z faoliyatidan kelib chiqib, o'ziga ahamiyatli bo'lgan pul fondlarini shakllantiradi. Ya'ni bir korxonada bo'lgan pul fondlari boshqasida bo'lmasligi mumkin. Umumiy holatda pul fondlarini quyidagi 3-rasmda aks ettirdik.

Korxonaning o'z mablag'lari fondlari – korxona faoliyatini yuritishida o'ziga tegishli asosiy mablag'lari hisoblanadi. Bu mablag'larning ortishi korxonaning rivojlanayotganidan dalolat beradi. Korxonaning o'z mablag'lari xususiy kapital ham deb yurtitiladi. Bu kapital o'z ichiga ustav kapitali, qo'shilgan kapital, rezerv kapitali, taqsimlanmagan foyda va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Korxona o'z faoliyatini boshlashda ya'ni faoliyatini yuritishda zarur bo'lgan mulkni sotib olishni hamda ishlab chiqarishni yuritishni moliyalashtiradigan asosiy manba bo'lib korxonaning ustav kapitali shaklida jamg'arilagan mulk egalari mablag'lari, korxonada belgilangan tartibda shakllangan boshqa kapitallar, hamda tasischilarning ishlab chiqarishni kengaytiri uchun qoldirgan foydalari hisoblanadi. Bu mablag'lar korxonaning o'z mablag'laridir. Bundan tashqari korxonalar faoliyatini moliyalashtirishda qarz mablag'lari, ya'ni boshqa moliya-kredit tashkilotlaridan, yuridik va jismoniy shaxslardan ma'lum bir muddatga qaytarish sharti bilan oladigan mablag'laridan ham foydalaniladi.

3-rasm. Korxonalarda shakllanadigan pul fondlarining holati⁵

Ustav kapitali – bu korxonaning ochilishida tasischilar tomonidan qo'yiladigan boshlang'ich summa. Bu kapital shakllanishida ta'sischilar tomonidan pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, tovar moddiy zaxiralari va boshqalar kiritilishi mumkin. Ustavda ularning umumiy qiymati ko'rsatiladi. Ustav kapitali korxonaning asosiy fondi hisoblanib, muhim iqtisodiy ahamiyatga ega.

Rezerv kapitali – bu korxonaning ehtiyot uchun saqlanadigan fondi bo'lib, xo'jalik faoliyatidan zararlarni qoplash uchun mo'ljallanadi. Bundan tashqari investorlar va kreditorlar daromadlarini to'lash uchun korxona foydasi etmaganda ham ushbu fond mablag'laridan foydalaniladi. Rezerv kapitali korxonaning ishlari uzluksiz bo'lishini kafolatlaydi. Bunday manbaning borligi korxona o'z

⁵ И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА. Москва-2012, 42-стр.

majburiyatlarini to'lashga ishonch borligini bildiradi. Rezerv kapitali korxona foydasidan har yili ajratilib boradi. Uning hajmi ustav kapitalining 10-25 % atrofida shakllantiradi.

Qo'shimcha kapital – korxona o'z mablag'lari manbalaridan biri bo'lib, korxona xo'jalik faoliyati jarayonida, korxona aktivlari qiymati o'sishi natijasida hosil bo'ladi. Qo'shimcha kapital o'z ichiga kapital qayta baholanishini, emission daromadlarni o'z ichiga oladi. Kapital qayta baholash – korxona qonunchilik qororlaridan kelib chiqib asosiy vositalari va tugallanmagan qurilishini qayta baholash natijasida mulk qiymatining o'sishi. Emission daromadlar – chiqarilgan aksiyalar qiymatining o'sishi natijasida olingan mablag'lar.

Amartizatsiya fondi – bu fond uzoq muddatli aktivlar amartizatsiyasi natijasida shakllanadi va yangi asosiy vositala sotib olishga yoki qurishga mo'ljallanadi.

Bu fondning korxona faoliyatida o'ziga xos ahamiyatga ega. Bu holatda eng e'tiborli haqiqat shundaki amartizatsiya summasini belgilangan tartibda to'g'ri va o'z vaqtida hisoblash, hisoblangan bu summani vaqtinchalik aylanma aktivlarni oshirishga qaratish, vaqti-vaqti bilan uzoq muddatli aktivlar quvvatini oshirib borish.

Valyuta fondi korxonada eksport operatsiyalaridan valyuta tushumlari va import operatsiyalari (bunda asosan valyuta chiqib ketadi) natijasida shakllanadi. Bu fond mustaqil maqsadli ahamiyatga ega emas. Valyuta operatsiyalari o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Korxonalarining tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini o'tkazish maqsadida valyuta hisob raqamlariga ega bo'ladi.

Jalb qilingan mablag'lar fondlari. Korxona ishlab chiqarish faoliyatini ta'minlash, moliyaviy resurslarini oshirish, moliyaviy foyda ko'rish maqsadlarida ba'zida yuridik va jismoniy shaxslardan pul mablag'lari jalb qiladi. Bunday mablag'lar korxonalarda asosan qimmatli qog'ozlar emissiya qilishdan kelib tushadi.

Iste'mol fondi korxonaning sof foydasi hisobidan shakllantiriladi. Iste'mol fondini tuzishda ko'zlangan asosiy maqsad ishchi va xodimlarga moddiy va ma'naviy rag'batlantirish hisoblanadi.

Qarz mablag'lar fondi. Bugungi kunda hech bir korxona qarz mablag'larini chetlab o'tolmaydi. Chunki qarz olmasdan faoliyat yuritadigan korxonalar ham vaqti-vaqti bilan davlat byudjeti oldida saoliqlar va soliqqa tenglashtirilgan to'lovlar bo'yicha qarzi shakllanadi. Qarz mablag'lari normal iqtisodiy sharoitda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga imkon yaratadi. Zayom mablag'lari – korxonaning qisqa muddatli bank kreditlari tartibida olgan mablag'i bo'lib, aylanma aktivlarning bir qismini moliyaviy ta'minlaydi. Bunday mablag'lar korxona faoliyatining minimal ehtiyojini ham qoplashi lozim. Ishlab chiqarish rejasini qayta tuzish, tayyor mahsulot jo'natilishida to'xtalib qolishlar, ishlab chiqarish yoki xom ashyo etkazilishining bir tekisda bo'lmasligi bilan bog'liq qo'shimcha ehtiyojlar qisqa muddatli bank kreditlari bilan qoplanishi mumkin.

Qarz mablag'lar fondi shakllanishida lizing ham kiritiladi. Lizing shunday faoliyatki, bunda korxona o'z moliyaviy resurslari etishmayotgan bir paytda o'ziga kerakli mulkni lizing kompaniyasi orqali lizingga(qarzga) olishi mumkin. Bunda korxona lizingga olgan mulkni lizing to'lovlarini to'lab borishi bilan o'zlashtirib oladi.

Bugungi kunda agarda korxona xom ashyo sotib olish uchun moliyaviy resurslari etishmasa, ular banklarning faktoring operatsiyalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni bunda banklar korxonalarning debitorlik qarzlarini sotib olishi yoki xom ashyo sotib olish xarajatlarini qoplab berishi mumkin. Faktoring korxonalar orasidagi oldi-sotdi munosabalarini moliyalashtirib, to'lolmaslik risklarini kamaytiradi.

Faktoring – hisoblarning samarali instrumenti bo'lib, oldi-sotdi shartnoma bo'yicha moliyalashtirish va to'lamaslik riskini pasaytirishdir.

Faktoring operatsiyalari maqsadi mol etkazib beruvchilar uchun pul mablag'larini o'tkazilishi va oborot kapitalining tezlashishi uchun sharoitlar yaratish hisoblanadi.

Faktoring operatsiyalari predmeti to'lov muddati etib kelgan pul mablag'larini qidirish va keyinchalik vujudga keladigan olinadigan pul mablag'lariga huquq bo'lishi mumkin.

Faktoring oborot kapitali defitsitini qoplash doirasida kreditlash shaklining alternativ ko'rinishi hisoblanadi va korxonalar savdo faoliyatini aktiv boshqarilishi uchun o'zining qulay moliyalashtirish qobiliyatini taqdim etadi. Korxona oborot mablag'laridan defitsitga uchragan vaziyatda Moliyaviy Agentdan oz bo'lmagan miqdorda (talab qilingan summaning taxminan 80%i) moliyaviy resurslar oladi.

Faktoring operatsiyasi ishtirokchilari:

- ❖ Moliyaviy Agent – Banklar bo'lishi mumkin
- ❖ Mol etkazib beruvchi – xaridorga tovar kredit sharti bilan tovar etkazib berish, ish bajarish, xizmat ko'rsatishni amalga oshiruvchi korxona.
- ❖ Xaridor – to'lov muddati keyinchalik vujudga keladigan yoki alaqachon muddati kelgan qarzdorligi mavjud korxona .

Faktoring operatsiyalarining afzalligi:

Mol etkazib beruvchilar uchun:

- ❖ Faktoring xizmatlari ishlab chiqarish hajmini oshirmoqchi bo'lgan mikrofirma va kichik korxonalar uchun ko'proq samaradorlikka ega;
- ❖ Mol etkazib beruvchi tovar etkazib berish, xizmat ko'rsatish, ish bajarishdan so'ng 3 kun ichida talab qilingan mablag'ning asosiy qismini (80% i) qabul qiladi.
- ❖ Mol etkazib beruvchi to'lov muddatini aniq biladi, shunga qarab u o'zining to'lovlarini rejalashtirishi mumkin.

Xaridorlar uchun:

- ❖ Xaridor 90 kungacha tavarni kreditga olish imkoniyatiga ega bo'ladi, bunda xaridor oldindan to'lab borishi ham mumkin.

Faktoring xizmatlari qiymati:

Faktoring xizmatlari qiymati mol etkazib beruvchiga taqdim etilishi lozim summa qiymati hamda bankning joriy stavkalar bo'yicha faktoring komission qiymatidan kelib chiqadi. Faktoring xizmatlar qiymatini hisoblash uchun baza bo'lib talab qilingan summadan foiz va xaridorning kechiktirgan kunlar miqdori hisoblanadi.

Korxonaning operativ pul fondlari korxonaning davomiy xarajat qiladigan faoliyati uchun yaratiladi. Bunday fondlar barcha korxonalarda ochilishi mumkin.

Bu fondlarga ish haqi fondi, byudjetga to'lovlar uchun fond, yangi texnikani o'zlashtirish uchun fond, yuqori boshqarmaga ajratmalar va boshqalar bevosita bog'liqdir.

1.3. Korxonalarda moliyaviy resurslar shakllanish manbalari

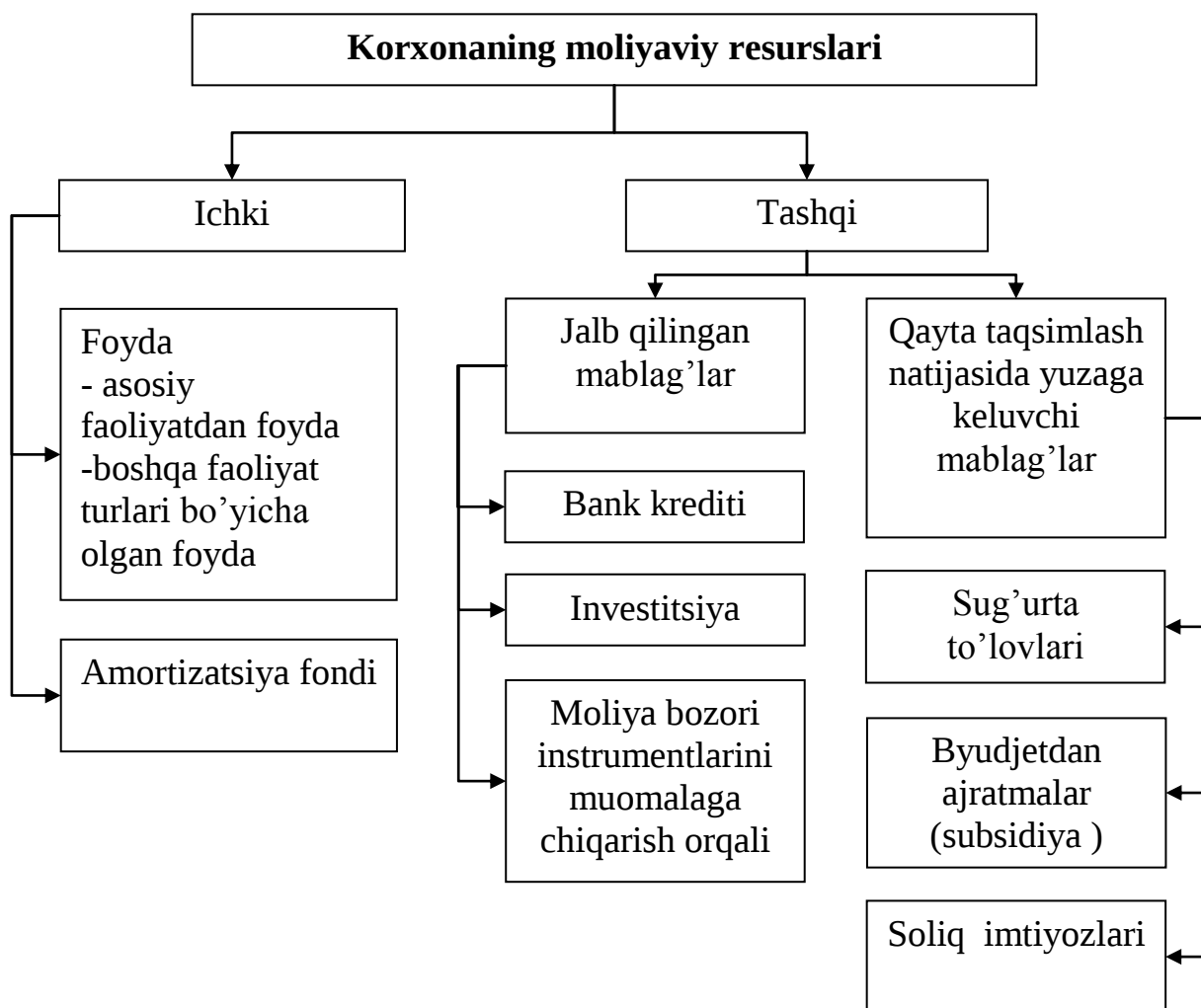
Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi har bir mamlakat moliya tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan puli munosabatlar asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi vujudga keladi.

Bugungi kunda har bir korxona va xo'jalik yurituvchi sub'ekt o'z moliyaviy resurslarni turli hil usullardan foydalangan holda shakllantirishga harakat qiladi. Korxonaning moliyaviy resurslari korxonaning pul fondlari yig'indisi va kirimlarini o'z ichiga olib ular korxonani turli hil tashkilotlar (davlat byudjeti, bank, sug'urta muassasalari va boshqalar) oldidagi moliyaviy majburiyatlarini bajarishida asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Korxonadagi moliyaviy resurslarni shakllantirish manbalariga qarab ikki guruhga bo'lish mumkin: ichki va tashqi.(4-rasm).

Ichki manba asosan korxonaning o'z mablag'lari orqali shakllanadi. Ushbu mablag'lar korxonaning foydasi, ya'ni asosiy va boshqa faoliyat turlari bo'yicha olgan foydasini o'z ichiga oladi. Korxonaning boshqa faoliyat turlari bo'yicha olgan foydasiga asosiy vositalarni ijarga berish yoki sotishdan olgan foydasi va boshqalarni kiritish mumkin. Amortizatsiya fondi korxonaning asosiy vositalarni ta'mirlash uchun ajratiladigan mablag'lar hisobiga shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda yuqoridagilarni barchasi korxonaning birlamchi moliyaviy resurslari manbasi bo'lib hisoblanadi.

Tashqi manba esa turli hil shartlar asosida jalb qilingan mablag'lar yoki qayta taqsimlash natijasida yuzaga keladigan mablag'lar asosida shakllanishi mumkin.

4-rasm.Korxonaning moliyaviy resurslari shakllanish manbalari⁶

Bank krediti va investitsiyalar tashqi manbalarni ni shakllanishida asosiy omillardan bo'lib xisoblanadi. Bank krediti korxonaga turli xil shartlar asosida ma'lum bir muddatga va keyinchalik qaytarib berish sharti bilan jalb qilinishi mumkin bo'lgan pul mablag'larini o'z ichiga oladi. Investitsiyalarga esa tashqaridan jalb qilingan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlarni kiritish mumkin.

Bulardan tashqari korxona moliyaviy resurslarni moliya bozori instrumentlarini muomalaga chiqarish orqali ham shakllantirishi mumkin. Bunda korxona turli hildagi qimmatli qog'ozlarni (aktsiya, obligatsiya va boshqalar)

⁶ И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА. Москва-2012, 42-стр.

emissiya qilish orqali tashqi mablag'larni jalb qilishi mumkin. Xorijiy mamlakatlar tajribasida bu usuldan juda keng miqyosda qo'llaniladi.

Qayta taqsimlash natijasida vujudga keluvchi manbalarga sug'urta badallari asosidagi to'lovlarni, boshqa emitentning qimmatli qog'ozlari bo'yicha foizli daromadlarni va byudjetdan ajratmalarni (subsidiya) kiritish mumkin.

Yuqorida biz korxonalarni qanday tashqi va ichki manbalar orqali moliyalashtirishini ko'rib chiqdik. Agar biz ularni taqqoslaydigan bo'lsak ikkala usulni ham o'ziga xos bo'lgan ustunlik va kamchiliklarni ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda korxonaning o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtirishini ijobiy holat deb baholashimiz mumkin. Lekin bunday holda korxona turli hildagi soliq va yig'imlarni byudjetga to'lab bo'lganidan keyin o'z faoliyatini moliyalashtirishi mumkin. Chunki ichki manbalar asosan korxonaning oladigan foydasi hisobiga shakllanadi.

Tashqi manbalar hisobiga moliyalashtirishning moliyalashtirishning ham o'ziga hos bo'lgan ijobiy tomonlari mavjud. Birinchidan, korxona o'z faoliyatlarini tashqaridan jalb qilinadigan manbalar orqali moliyalashtirmoqchi bo'lsa unda bu korxonani moliyaviy jihatdan barqarorlashayotganidan dalolat beradi. Chunki korxonaga investitsiya kiritmoqchi bo'lgan investor, kredit bermoqchi bo'lgan bank tashkiloti iloji boricha moliyaviy jihatdan ijobiy natijalarga erishayotgan korxonalarga moliyaviy resurslarni joylashtirishga harakat qiladi. Ikkinchidan korxonaga investitsiya sifatida joylashtirilgan moliyaviy resurslarga ko'pgina hollarda soliq solinmaydi yoki soliq solish bo'yicha turli hildagi imtiyozlar beriladi.

Agar korxona kutilmaganda katta zarar ko'rsa yoki bankrot bo'lish arafasida turgan bo'lsa u holda korxona qayta taqimlash natijasida yuzaga keluvchi tashqi manbalar orqali o'z faoliyatini moliyalashtirishga to'g'ri keladi. Bu turdagi moliyaviy resurslarga ham soliq solinmaydi. Ya'ni O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga ko'ra:

- byudjetdan berilgan subsidiyalari;

- sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta tavoni (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lari;
yuridik shaxslarning daromadi sifatida qaralmaydi.⁷

Qayta taqimlash natijasida vujudga keluvchi tashqi manbalar korxonani moliyaviy holatini rag'batlantirish maqsadida ham jalb etish mumkin. Ya'ni bunga soliqlardan beriladigan imtiyozlarini misol qilish mumkin. Bular korxonani daromadi sifatida qaralmasada lekin korxonalarni harajatlarini qisqartirishiga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizdagi korxonalar ko'proq ichki moliyaviy resurs manbalaridan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirmoqdalar. Lekin yuqorida aytib o'tilganidek tashqi jalb qilingan manbalar orqali o'z faoliyatini moliyalashtirayotgan korxonalarga davlat tomonidan turli hildagi soliq imtiyozlari berilmoqda.

1-bob bo'yicha xulosa

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligi o'ta muximdir. Bunda ular o'z vaqti bilan va korxona maqsadiga muvofiq bir necha marta asosiy vositalar va aylanma aktivlarga aylanadi va har bir korxonaning moliyaviy holatiga bog'liq holda, joriy majburiyatlarini qoplaydi.

Moliyaviy resurslarni boshqarish faqatgina moliyaviy resurslardan foydalanish va ularni manbalaridan samarali olinishini emas, balki, korxona moliyaviy siyosatidan kelib chiqib mavjud resurslarni aniq maqsadli xarajat qilishni ham ko'zda tutadi. Xorijiy davlatlar iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda korxonalar faqatgina moliyaviy resurslarini shakllantirishda emas, balki bankrot bo'lmasligi uchun moliyaviy resurslarni qanday qilib sarflash kabi qiyin masalalarga duch keladi Korxona moliyasi - korxona xo'jalik faoliyati jarayonida pul mablag'larining shakllanishi, taqsimlanishi va foydalanilishi bilan bog'liq vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar yig'indisidir. Korxona moliyasi korxona faoliyatining asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Korxona moliyasi moliyaviy

⁷ O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi.- T.: «Adolat», 2008-y

resurslar manbalari, yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy daromad yaratiladigan moddiy ishlab chiqarish doirasida bevosita qatnashadi. Korxona quyidagilar bilan o'zaro moliyaviy munosabatlarga kirishishi pul fodlarining shakllanishi orqali amalga oshiriladi: Mol etkazib beruvchilar – uning faoliyati uchun zarur bo'lgan moddiy qiymatliklar, xizmatlar sotib olinishida; pudratchilar – qurilish mantaj, remont va boshqa ishlarga to'lov; xaridorlar – tovar realizatsiyasida va xizmat ko'rsatishda; byudjet bilan – soliqlar, ajratmalar va boshqa to'lovlar bo'yicha; banklar – kreditlar, pul mablag'larining saqlanishi, hisob operatsiyalariga to'lovlar; ishchi va xizmatchilar – ish haqi va boshqa hisoblar bo'yicha.

Korxona moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini aniqlashda shu narsani inobatga olish kerakki, moliyaviy natija faqat moliyaviy emas, balki moddiy va mehnat resurslari xara-jatlarining natijasi hamdir. Shuning uchun ham, masalan, mahsu-lotni realizatsiya qilishdan olingan foydani taqqoslab turib, buning natijasida faqat faoliyatning sof moliyaviy tomonini xarakterlovchi ko'rsatkichga ega bo'lamiz, deb hisoblash maqsadga muvofiq emas. Bu korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorli-gini xarakterlovchi yaxlit ko'rsatkichlardan biri bo'lib, unga kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida moddiy-ishlab chiqarish va moliyaviy oqimlarning ajralmas bog'liqligi xosdir.

Yuqorida biz korxonalarni qanday tashqi va ichki manbalar orqali moliyalashtirishini ko'rib chiqdik. Agar biz ularni taqqoslaydigan bo'lsak ikkala usulni ham o'ziga xos bo'lgan ustunlik va kamchiliklarni ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda korxonaning o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtirishini ijobiy holat deb baholashimiz mumkin. Lekin bunday holda korxona turli hildagi soliq va yig'imlarni byudjetga to'lab bo'lganidan keyin o'z faoliyatini moliyalashtirishi mumkin. Chunki ichki manbalar asosan korxonaning oladigan foydasi hisobiga shakllanadi. Korxonalar ham ichki va tashqi manbalar uyg'unligidagi moliyaviy resurslardan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirishlari ko'proq maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning natijasida korxonalar ishlab chiqarish unumdorligining oshishiga va o'z moliyaviy holatini barqarorligini ta'minlashga erishishlari mumkin.

2-BOB. KORXONALARDA MOLİYAVIY RESURLARDAN FOYDALANISHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

2.1. Korxona moliyaviy resurslari shakllanish manbalarining amaldagi holati tahlili

Har qanday korxonalarda takror ishlab chiqarish jarayonining moddiy texnik asosi asosiy ishlab chiqarish fondlari hisoblanadi. Yangi tashkil qilingan korxonalarda asosiy fondlarning shakllantirilishi nizom kapitalining bir qismi hisoblanuvchi asosiy vositalar hisobiga amalga oshiriladi. Asosiy fondlarni jalb qilish va korxonalar balansiga qabul qilish vaqtida asosiy vositalarning miqdori miqdor jihatidan asosiy fondlarning qiymatiga yuqori keladi. Keyinchalik asosiy fondlarni takror ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi natijasida ularning qiymati 2 ga ajratiladi: bir qismi eskirishga teng bo'ladi, ikkinchi qismi amaldagi asosiy fondlarning qoldiq qiymatiga teng bo'ladi

Mahsulot ishlab chiqarish natijasida asosiy fondlarning eskirgan qiymati mahsulot realizatsiyasi natijasida tushadigan pul tushumlari taqsimlanishi jarayonidagi maxsus amortizatsiya fondlarida pul shaklida jamgarilib boradi. Mazkur fond har yillik amortizatsiya ajratmalari shaklida jamgarilib boradi va oddiy va qisman kengaytirilgan asosiy fondlarni takror ishlab chiqarishda foydalaniladi. Amortizatsiya ajratmalarini asosiy fondlarning kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga yo'naltirilishi uni hisoblash va sarflanish xususiyatlariga bog'liqdir. Amortizatsiya ajratmalari asosiy fondlarning meyordagi xizmat muddatlari mobaynida ajratiladi va uning sarflanish zarurati asosiy fondlar chiqarib tashlangandan so'ng amalga oshiriladi. Shuning uchun chiqarib tashlanishi lozim bulgan asosiy fondlarni almashtirgunga qadar hisoblangan amortizatsiya vaqtincha bo'sh mablag' hisoblanadi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishda foydalanib turish mumkin bo'ladi.

Korxonada amortizatsiya hisoblash mexanizmi vositasida amortizatsiya siyosati amalga oshiriladi. Xo'jalik amaliyotida amortizatsiya fondini

hisoblashning: chiziqli, regressiv va tezlashtirilgan turlari mavjuddir. Bunda amortizatsiya meyorlari asosiy fondlarning balans qiymatiga foizlarda yoki ishlab chiqilgan mahsulotning birligiga qat'iy summalarda o'rnatiladi.

Tezlashtirilgan amortizatsiya vositasida korxona asosiy fondlarining doiraviy aylanishi tezlashtiriladi. Bu holat raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti sharoitida zamonaviy tovarlar ishlab chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asosiy fondlarni moliyaviy boshqarishda ularning takror ishlab chiqarishdagi doiraviy aylanishi jarayonida qiymatini shakllantirish mexanizmiga asoslanadi. Chunki hisoblangan amortizatsiya ajratmalari ishlab chiqarishni rivojlantirish fondi orqali asosiy fondlarni to'liq qayta tiklanishiga olib keladi. U kapital quyilmalar orqali amalga oshiriladi.

Asosiy fondlarning moliyaviy ta'minoti amortizatsiya fondi, ishlab chiqarishni rivojlantirish fondi, o'z va jalb qilingan moliyaviy resurslar hisobiga moliyalashtirilmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy fondlarni jalb qilish va qayta qurollantirish uchun zaruriy moliyaviy resurslar investitsiyalar shaklida jalb qilinmoqda.

Albatta yangi asosiy fondlarni jalb qilish bo'yicha investitsion loyihalar kutiladigan daromadlarning prognoz ko'rsatkichlari asosida samarali yo'nalishlari vositasida aniqlanadi. Amaliyotda investitsion loyihalarda kutiladigan daromadlarni prognozashtirish vak ularning samaradorligini aniqlashning qator usullari mavjuddir.

Quyidagi 1-jadvalda MCHJ "Mebel-servis"da moliyaviy resurslarning shakllanishi va ularning taqsimlanishining 2015 -2016 yillar holati keltirilgan. Ushbu jadval ma'lumotlariga ko'ra MCHJ moliyaviy resurslari 2016 yilda 484,4 milliard so'mga shakllangan bo'lib, bu miqdor 2015 yilga nisbatan 118,8 milliard so'mga oshgan. 2016 yilda moliyaviy resurslarning 1%i, ya'ni 4,9 mlrd.so'm ustav kapitali, 0,1 %i, ya'ni 430 mln. so'm qo'shilgan kapital, 53,8%i, ya'ni 260,4 mlrd. so'm rezerv kapitali, 41,7%i, ya'ni 201,9 mlrd. so'm taqsimlanmagan foyda, 3,5%i, ya'ni 16,8 mlrd. so'm jami joriy majburiyatlar hisobiga shakllangan. 2015 yilda moliyaviy resurslarning 1,3%i, ya'ni 4,9mlrd so'm ustav kapitali, 0,1 %i,

ya'ni 430 mln. so'm qo'shilgan kapital, 71,1%i, ya'ni 260,1 mlrd. so'm rezerv kapitali, 25,3%i, ya'ni 92,5 mlrd. so'm taqsimlanmagan foyda, 2,1%i, ya'ni 7,7 mlrd. so'm jami joriy majburiyatlar hisobiga shakllangan.

1-jadval

MCHJ «Mebel-servis» da moliyaviy resurslarning shakllanishi va ularning taqsimlanishi holati tahlili⁸

№	Ko’rsatkichlar	2015 yil		2016 yil		Farqi	
		mlrd. so’m	%da	mlrd. so’m	%da	mlrd. so’m	%da
AKTIVLAR							
1	Uzoq muddatli aktivlar	223,6	61,2	309,8	64,0	86,2	2,8
2	Tovar moddiy zaxiralari	24,8	6,8	50,8	10,5	25,9	3,7
3	Kelgusi davr xarajatlari	5,7	1,5	11,7	2,4	6,0	0,9
4	Kechiktirilgan xarajatlar	2,9	0,8	7,2	1,5	4,3	0,7
5	Debitorlik qarzlari	7,1	1,9	14,2	2,9	7,0	1,0
6	Pul mablag’lari	86,5	23,7	61,7	12,7	-24,8	-10,9
7	Qisqa muddatli investitsiyalar	15,0	4,1	29,1	6,0	14,1	1,9
Balans aktivi bo’yicha jami		365,7	100	484,4	100	118,8	0
PASSIVLAR							
1	Ustav kapitali	4,9	1,3	4,9	1,0	0,0	-0,3
2	Qo’shilgan kapital	0,43	0,1	0,43	0,1	0,0	0,0
3	Rezerv kapitali	260,1	71,1	260,4	53,8	0,2	-17,4
4	Taqsimlanmagan foyda	92,5	25,3	201,9	41,7	109,4	16,4
5	Joriy majburiyatlar jami	7,7	2,1	16,8	3,5	9,1	1,4
Balans passivi bo’yicha jami		365,7	100	484,4	100	118,8	0

⁸ MCHJ «Mebel-servis» moliyaviy hisobotlari asosida talaba tomonidan tuzildi

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'ra 2016 yilda shakllangan 484,4 mlrd so'm moliyaviy resurslarning 64%i (309,8 mlrd. so'm) uzoq muddatli aktivlarni, 10,5%i (50,8 mlrd so'm) tovar moddiy zaxiralarini, 2,4%i (11,7 mlrd so'm) kelgusi davr xarajatlari, 1,5 %i kechiktirilgan xarajatlarni moliyalashtiriga yo'naltirilgan. Moliyaviy resurslarning 12,7%i (61,7 mlrd. so'm) pul mablag'lari shakllanishiga qoldirilgan. Moliyaviy resurslarning 6%i (29,1 mlrd. so'm) qisqa muddatli investitsiyalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan.

2015 yilda shakllangan 365,7 mlrd so'm moliyaviy resurslarning 61,2%i (223,6 mlrd. so'm) uzoq muddatli aktivlarni, 6,8%i (24,8 mlrd so'm) tovar moddiy zaxiralarini, 1,5%i (5,7 mlrd so'm) kelgusi davr xarajatlari, 0,8%i (2,9 mlrd. so'm) kechiktirilgan xarajatlarni moliyalashtiriga yo'naltirilgan. Moliyaviy resurslarning 1,9%i (7,1 mlrd. so'm) debitorlik qarzlarini, 23,7%i (86,5 mlrd. so'm) pul mablag'lari shakllanishiga qoldirilgan. Moliyaviy resurslarning 4,1%i (15 mlrd. so'm) qisqa muddatli investitsiyalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan.

Iqtisodiyotning rivojlanish sur'atlarini oshishi, ishlab chiqarishning iqtisodiy samardorligini oshishi davlat byudjetining sog'lomlashishi kup tomondan korxonalarda shakllantirilgan realizatsiyadan tushgan tushumni taqsimlanishi va shakllantiriladigan moliyaviy resurslardan foydalanish samardorligiga bog'liqdir.

Moliyaviy resurslarning o'lchami va tarkibi ko'p tomondan ishlab chiqarish xajmining o'sishi va samardorlikni yuksalishiga bog'liqdir. Ishlab chiqarishning doimiy ravishda o'sishi va uni samardorligi ko'rsatkichini yuksalishi bir tomondan korxonalar moliyaviy resurslarini miqdorini ortishiga olib keladi, ikkinchi tomondan, davlatning moliyaviy resurslarini miqdorini o'sishiga olib keladi.

Shuning uchun ham korxonalar moliyaviy resurslarini o'z ichiga oluvchi mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushumni ko'payishi bir tomondan davlat byudjeti va byudjetan tashqari fondlarni samarali daromad manbalarini shakllanishiga olib keladi. Chunki, byudjetning daromadlar manbalari hisoblanuvchi respublika hamda Mahalliy soliqlar va yigimlarning soliqqa tortiladigan ob'ektlarini shakllanishi mahsulot realizatsiyasi, ishlar va ko'rsatilgan xizmatlardan tushgan tushumning taqsimlanishi natijasida shakllantiriladi.

Umuman soliqlar, kredit, sug'urta va boshqa iqtisodiy kategoriyalarning moliyaviy mazmuni yangidan yaratilgan daromadlarni qayta taqsimlash bilan belgilanadi. Masalan, soliq to'lovlarining asosiy manbai korxona tomonidan shakllantiriladigan qo'shimcha qiymat yoki yaqqolroq faoliyatning sof moliyaviy natijasi hisoblanadi. Korxona takror ishlab chiqarish jarayonida qo'shimcha daromad olish imkoniyatiga ega bulmasa soliqlarni tulashning iqtisodiy asoslari ham mavjud bo'lmaydi. Albatta bu erda faoliyat natijalariga bog'liq bulgan o'zgarmas xarajatlar tarkibidagi soliqlar va o'zgaruvchan xarajatlar tarkibidagi soliqlarni ham ko'rib o'tishimiz mumkin. Masalan, faoliyatning moliyaviy natijalariga bog'liq bo'lmagan soliqlar (mol mulk soligi, yer soligi)ni ham asosiy moliyaviy manbai korxonalar tomonidan olinadigan daromad hisoblanadi. Mantiqan olib qaraganda korxona qachon soliqlarni tulaydi?- degan savolga, qachonki u etarli darajada daromadga ega bulsa - degan soddagina javobni berishimiz mumkin. Bu daromadning asosiy manbai realizatsiyadan tushgan tushum hisoblanadi. Kredit va sug'urta munosabatlarining ham moliyaviy mazmuni ulardan foydalanganlik uchun tulanadigan ssuda foizi va sug'urta badallari vositasida yangidan yaratilgan qiymatni qayta taqsimlash hisoblanadi. Umuman olganda asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlarini shakllantirish maqsadida olinadigan qarz mablag'larining iqtisodiy asosi ham mazkur qarz mablag'laridan yuqoriroq darajadagi samaraga ega bulgan holatdagi ishlab chiqarish munosabatlarini tashkil qilish hisoblanadi. Tashkil qilingan takror ishlab chiqarish samaradorligini baholashning bosh omillaridan biri esa mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum hisoblanadi.

Soliqqa tortish bilan bog'liq asosiy muammolar biri mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushumni xarajatlar elementlari bo'yicha taqsimlanishi natijasida soliqqa tortiladigan bazani shakllanishi bilan bog'liqdir. Chunonchi, byudjet daromadlarinuktai nazardan soliqlarni turkumlanishi natijasida Respublika byudjeti daromadlarini manbalari hisoblanuvchi soliqlar mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum va korxonalardaen shakllantiriladigan foyda miqdoriga bevosita bog'liqdir ya'ni aksariyat soliqlar daromaddan undiriladigan porportsional, regressiv va progressiv soliqlar hisoblanadi. Mahalliy byudetlar daromadlari

manbalari hisoblanuvchi soliqlar bo'yicha shakllantiriladigan ob'ektlar mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum va yalpi foydani o'sishiga bog'liq emas. Bunday holat aksariyat hollarda byudjet munosabatlari bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ishlab chiqarish jarayonini intensivlashishi va mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hisobiga realizatsiyadan tushgan tushumni ko'payishi Respublika byudjeti uchun solikli tushumlarni ham ko'payishiga olib keladi. Bu hol Respublika byudjetisoliqlari vositasida mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va realizatsiyadan tushumni ko'paytirishdan uchun etarli soliq imtiyozlari tizimini shakllantirishga olib kelmoqda. Chunki ko'rib turibmizki bunday byudjetning uzi ham manfaatdor hisoblanmoqda.

Ishlab chiqarish samardorligini yuksalishi mahsulot realizatsiyasi, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlardan tushgan tushum tarkibidagi xarajatlarni minimallashtirish va korxona manfaatdorligini asosi hisoblangan foydani tushum tarkibidagi salmog'ini yuqori bulishi bilan belgilanadi. Bunday holatda korxonalar ehtiyoji uchun zaruriy bulgan moliyaviy resurslar miqdorini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish korxonaning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va balans likvidliligi bilan aniqlanadigan moliyaviy muvaffaqiyatlarini anglatadi. Joriy davr mobaynida mazkur resurslarga ehtiyojlar va ulardan samarali foydalanish moliyaviy rejalashtirish jarayonida aniqlanadi.

Korxonalarning moliyaviy resurslari ular resurslarining bir qismi bo'lib, bu resurslar pul shaklida amal qiladi. Resurslarning pul shaklida amal qilishi moliyaviy resurslar mohiyatan tavsifining ajralmas qismi hisoblanib, bu narsa ularni korxona ning boshqa resurslari ko'rinishlaridan, xususan, ishlab chiqarish vositalari (dastgohlar, mashinalar, xom ashyo va materiallar, ishlab chiqarishga mo'ljallangan binolar va shunga o'xshashlar)dan farq qiladi. buni inobatga olgan holda korxona vositalarining "pul shakli" va "pul qiymati" tushunchalarini farqlamoq lozim. "korxona vositalarining pul qiymati" tushunchasi, odatda, pul mablag'larining o'zini emas, balki turli maqsadlar uchun mo'ljallanilgan vositalar va fondlar (masalan, asosiy fondlar)ning qiymat jihatidan baholanishini anglatadi.

Pulga sotib olinganligiga qaramasdan ishlab chiqarish vositalari dastgohlar, mashinalar, xom ashyo va materiallar, ishlab chiqarishga mo'ljallangan binolar va shunga o'xshashlar) haqiqatda pul emas va pul hisoblanmaydi. Ishlab chiqarish fondlarini qaytadan pul shakliga aylantirish uchun, avvalo, ularni sotish kerak. Bu holda esa, o'z navbatida, mol-mulkning balansda aks ettirilgan qiymati baholari emas, balki haqiqiy bozor baholari harakatga tushadi. Moliyaviy qiyinchiliklar va bankrotlik xavfi ostida vujudga keladigan bunday vaziyatlar korxonani yomon oqibatlarga, xususan, mablag'lar va resurslarni yo'qotib qo'yishiga olib kelishi mumkin. Holbuki, xalqaro amaliyotdagi ma'lumotlarga ko'ra, bankrotga uchragan korxona tuga-tilayotgan paytda unga tegishli bo'lgan aktivlar qiymatining 40%dan ortiq bo'lmagan qismini olishga muvaffaq bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan hatto, sog'lom bozor aylanmasida, ya'ni talabga ega bo'lgan tayyor mahsulot realizatsiya qilinganda ham u faqat sotilganidan so'ng pul mablag'iga aylanadi.

Ishlab chiqarish jarayonini yangidan boshlash va rivojlantirishga mo'ljallangan korxona ning moliyaviy resurslari bu – uning pul shaklidagi kapitalidir. Mehnat vositalari, predmetlari va natijalariga aylangan moddiy-buyumlashgan kapital, ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilarining jismoniy va intellektual qobiliyatlaridan iborat bo'lgan inson kapitali kapital mavjudligi va harakatining boshqa pulsiz shakllari hisoblanadi. Printsip jihatidan, takror ishlab chiqarish jarayonining doiraviy aylanishiga kiritilgan va uning egasiga daromad keltiruvchi har qanday mulkiy va intellektual boylik kapital bo'lishi mumkin.

Korxonalarning moliyaviy resurslari dastlab (birlamchi holda) ta'sis kapitalining bir qismini pul shaklida qo'yish, shuningdek, boshqa shaxslar va tashkilotlardan maqsadli moliyalashtirish va subsidiyalar ko'rinishida kelib tushgan pul mablag'lari qismi hisobidan shakllantiriladi. Ta'sis kapitalining pulsiz qismi (sanoat va intellektual mulk ob'ektlari, ulardan foydalanish huquqlari va boshqalar) esa, xuddi maqsadli tushumlar singari, agar ular pul ko'rinishida qo'yilmagan bo'lsa, korxona ning moliyaviy resurslari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiq emas.

Bozor iqtisodiyotining xorijiy nazariyasi va amaliyotida pul tushumi yalpi daromad tarzida talqin qilinadi. Bu narsa korxona moliyaviy resurslari fondini

shakllantirish va qayta yangilashda tushumning umumlashtirilgan ahamiyatini o'zida aniqroq aks ettiradi. Moddiy xarajatlarni moliyalashtirish uchun mo'ljallangan pul tushumlarining bir qismi, korxona ning real moliyaviy resursi mol etkazib beruvchilar va kontragentlarning hisobvaraqlariga o'tkazilmasdan, uning aylanmasida bo'lgan paytda qo'shimcha daromad keltiradi. O'tish davrining dastlabki yillaridagi o'zaro mol etkazib berish (xizmat ko'rsatish) bo'yicha noto'lovlar krizisi bank kreditlari foizining yuzdan oshgan darajasida tekin tijoriy kredit imkoniyatining mavjudligi o'zining "qo'lbola" birlamchi manbai bo'lib xizmat qildi. Shunga o'xshash narsa ish haqi fondiga nisbatan ham tegishli bo'ldi. Xodimlarga, ishchi va xizmatchilarga bir necha oylab oylik maoshlarni berishning kechiktirilganligi (orqaga surilganligi) ba'zi bir "tadbirkor" va "bankir"larning tekinga boyish manbalaridan biriga aylandi, chunki to'lanmagan ish haqi ularning aylanmasida bo'lgan edi.

Amortizatsiya ajratmalari fondi Korxonalar moliyaviy resurslarining tarkibiy tuzilmasida muhim o'rin tutadi. Chunki bunday ajratmalar pul tushumlaridan qancha ajratilganligi va ularning korxona tegishli hisobvaraqlarida joylashganligiga qarab korxonalarning real moliyaviy resurslari hisoblanadi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi va tovar hamda moliya bozorlarida korxona faoliyatining faollashuvi natijasida uning moliyaviy resurslari tarkibiy tuzilmasida foyda hal qiluvchi o'rinni egallay boshlaydi. Foyda korxona o'z mablag'larining asosiy manbai bo'lib, ishlab chiqarish apparatining yangilanishini, sifatning yaxshilanishini, chiqarilayotgan mahsulot assortimentining kengayishini va h.k.larni ta'minlaydi. Foyda hisobidan korxona ning rezerv fondlari, maxsus maqsadlarga mo'ljallangan fondlar shakllantiriladi.

Foyda massasi va normasi, uning xarajatlarga nisbati korxona ning kreditga layoqatini va uning qarz mablag'larini jalb qilish imkoniyatini, uzoq va qisqa muddatli kreditlarni olishni aniqlab beradigan muhim indiqatorlardir. Qarz mablag'larining korxona o'z mablag'lariga nisbati 1/3 va undan katta darajaga etib, uning to'lov layoqatiga kreditorlarda ham, hamkorlarda ham shubha tug'dirmasligi mumkin.

Joriy tijoriy korxonalarning moliyaviy resurslarini shakllanish manbalariga ko'ra quyidagilarga ajratish mumkin:

- mahsulot realizatsiyasining tushumi hisobidan shakllanadigan moliyaviy resurslar (foyda, amortizatsiya ajratmalari fondi, ish haqi fondi, moddiy xarajatlarni tiklash fondi);
- boshqa realizatsiya (mol-mulk, asosiy faoliyatga daxldor bo'lmagan xizmatlar va boshqalar) hisobidan olinadigan moliyaviy resurslar;
- moliyaviy bozorda shakllanadigan moliyaviy resurslar (kreditlar va zayomlar, o'z aksiyalari va qimmatli qog'ozlarning boshqa ko'rinishlarini sotish, boshqa emitentlarning qimmatli qog'ozlari bo'yicha dividendlar va foizlar, sug'urta qoplamalari va boshqalar);
- kreditorlik qarzlari hisobidan tashkil topadigan moliyaviy resurslar (mol etkazib beruvchi va pudratchilarga; mehnat haqi bo'yicha; ijtimoiy sug'urtaga doir; byudjet oldidagi va boshqalar);
- badallar va maqsadli xarakterdagi tushumlar hisobidan shakllantiriladigan moliyaviy resurslar (boshqa tashkilotlar va jismoniy shaxslardan tushumlar, byudjet subsidiyalari va h.k.).

2.2. Korxonalarda moliyaviy resurslardan boshqarish amaliyoti tahlili

Korxona va tashkilotlari moliyaviy resurslari - bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ixtiyorlarida bulgan va turli xarakterdagi moliyaviy majburiyatlarni bajarishga, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni barqarorligini ta'minlashga doir xarajatlarni amalga oshirishga mulljallangan pul daromadlari va tushumlaridir.

Rossiyalik iqtisodchi V.M.Rodionovanning fikricha, moliyaviy resurslarni shakllantirishning asosiy manbalari quyidagilar hisoblanadi:

- korxonaning xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lari;
- moliyaviy bozorlardan jalb qilingan resurslar;
- moliya bank tizimidan qayta taqsimlash natijasida kelib tushgan mablag'lar.

Korxonaning xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lari qatoriga foydaning hamma turlari, amortizatsiya, mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum, barqaror passivlar, chiqarib yuborilgan mulklarni sotishdan tushgan tushumlar va boshqalar hisoblanadi.

Moliyaviy bozorlardan jalb qilingan mablag'larga xususiy aktsiyalar, obligatsiyalar va boshqa kimmatli kogozlarni sotishdan tushgan tushum va kredit investitsiyalari kiritiladi.

Qayta taqsimlash tartibidagi pul mablag'lariga sug'urta to'lovlari, dividendlar va foizlar, pay badallari, byudeti subsidiyalari va boshqalar kiritiladi.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy resurslar kategoriyasini bu usulda yoritish nisbatan hamchiliklarga egadir. Chunki, moliyaviy resurslarga ta'rif berilganda moliyaviy majburiyatlarni bajarishga yo'naltirigina pul daromadlari va tushumlari ham kiritilgan. Moliyaviy resurslarning manbalari sifatida esa asosan xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lar hisoblanmoqda.

Ma'lumki, korxonaning oldidagi byudjetga to'lovlar (soliqlar) va ajratmalar, byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar shaklidagi to'lovlarning nafakat foydadan tulanadi. Balki, ularning ma'lum qismi, tannarxni tarkibiga ham kiritiladi. Shuning uchun ham korxonaning xususiy moliyaviy resurslarini shakllanish manbalari yalpi foyda emas balki yalpi daromad hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy resurslarni shakllantirishning asosiy manbai xo'jalik sub'ektlari darajasida yalpi daromad va amortizatsiya hisoblanadi. Umumiy olib qaraganda uning bosh manbai mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum hisoblanadi. Chunki, yalpi daromadni shakllanishi ham amortizatsiya ajratmalarini shakllanishini ham tannarx xarajatlari elementi sifatida mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum taqsimlanishi natijasida chiqariladi.

Korxonalar doirasida shakllantiriladigan moliyaviy resurslarning o'lchami, zaruriy kapital quyilmalarni moliyalashtirish, aylanma mablag'larni ko'paytirish, hamma turdagi moliyaviy majburiyatlarni amalga oshirish, ijtimoiy xarakterdagi ehtiyojlarni ta'minlash imkoniyatlarini aniqlaydi.

Korxonalarda mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushumning tarkibiy elementi sifatida moliyaviy resurslar fondli va nofondli kurinishlarda foydalaniladi. Chunki, moliyaviy resurslarni bir qismi hisobiga turli xil pul fondlari shakllantiriladi, shuningdek uning ma'lum bir qismi, korxonaning majburiyatlarini bajarish uchun yo'naltiriladi.

2-jadval

MCHJ «Mebel-servis»da moliyaviy resurslar samaradorligi tahlili⁹

(mlrd so'm hisobida)

№	Ko'rsatkichlar	2015 yil	2016 yil	Farqi
1	Uzoq muddatli aktivlar	223,6	309,8	86,2
2	Tovar moddiy zaxiralari	24,8	50,8	25,9
3	Kelgusi davr xarajatlari	5,7	11,7	6,0
4	Kechiktirilgan xarajatlar	2,9	7,2	4,3
5	Debitorlik qarzlari	7,1	14,2	7,0
6	Pul mablag'lari	86,5	61,7	-24,8
7	Qisqa muddatli investitsiyalar	15,0	29,1	14,1
8	Jami aktivlar	365,7	484,4	118,8
9	Sof foyda	91,1	109,4	151,3
Rentabellik ko'rsatkichlari koeffitsient hisobida				
10	Uzoq muddatli aktivlar rentabelligi	0,41	0,35	-0,05
11	Tovar moddiy zaxiralari rentabelligi	3,7	2,2	-1,5
12	Kelgusi davr xarajatlari rentabelligi	16,1	9,4	-6,7
13	Kechiktirilgan xarajatlar rentabelligi	31,2	15,1	-16,1
14	Debitorlik qarzlari rentabelligi	12,8	7,7	-5,1
15	Pul mablag'lari rentabelligi	1,1	1,8	0,7
16	Qisqa muddatli investitsiyalar rentabelligi	6,1	3,8	-2,3
17	Jami aktivlar rentabelligi	0,25	0,23	-0,02

⁹ MCHJ «Mebel-servis» moliyaviy hisobotlari asosida talaba tomonidan tuzildi

Yuqorida keltirilgan 2-jadvalda MCHJ “Mebel-servis” kompaniyasining moliyaviy resurslari samaradorligi holati keltirilgan. Ushbu jadval ma’lumotlariga ko’ra MCHJ “Mebel-servis” ning uzoq muddatli aktivlari 309,8 mlrd. so’zni tashkil etib, ushbu miqdor 2015 yilga nisbatan 86,2 mlrd. so’nga oshgan. Uzoq muddatli aktivlarning rentabelligi esa 0,35ga teng bo’lib, bu ko’rsatkich 2015 yilga nisbatan 0,05 ga kamaygan. Ya’ni bunda ko’paytirilgan uzoq muddatli aktivlardan 2016 yilda 2015 ga nisbatan samaraliroq foydalanilmagan. MCHJning tovar moddiy zaxiralari 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 25,9 mlrd. so’nga oshgan. Ushbu tovar moddiy zaxiralarining rentabelligi 2016 yilda 2,2 bo’lgan bo’lsa, bu miqdor 2015 yilga nisbatan 1,5 ga kamaygan. Bunda ham tovar moddiy zaxiralarining oshishidan kompaniya unumli foydalanolmagan. Kompaniyaning kelgusi davr xarajatlari 2016 yilda 11,7 mlrd. so’zni tashkil etgan va bu miqdor 2015 yilga nisbatan 6 mlrd. so’nga oshgan. Ushbu kelgusi davr xarajatlari rentabelligi 2016 yilda 9,4 bo’lib, bu ko’rsatkich 2015 yilga nisbatan 6,7 ga kamaygan. Kechiktirilgan xarajatlar miqdori 2016 yilda 7,2 mlrd. so’nga teng bo’lib, bu miqdor 2015 yilga nisbatan 4,3 mlrdga oshgan. Lekin ushbu mablag’lar rentabelligi 2016 yilda 15,1 ni tashkil etib, bu ko’rsatkich 2015 yilga nisbatan 16,1 ga kamaygan. Debitorlik qarzlari miqdori 2016 yilda 14,2 mlrd so’zni tashkil etib, bu ko’rsatkich 2015 yilga nisbatan 7 mlrd so’nga oshgan. Lekin debitorlik qarzlarning rentabellik ko’rsatkichi 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 5,1 ga kamaygan. Pul mablag’lari mifdori 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 24,8 mlrd so’nga kamaygan, lekin pul mablag’lari rentabelligi 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 0,7%ga oshgan. Qisqa muddatli investitsiyalar miqdori 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 14,1 mlrdga oshgan bo’lsa, uning rentabelligi 2,3%ga kamaygan. Korxonaning umumiy aktivlari 2016 yilda 2015 yilga nisbatan 118,8 mlrd. so’nga oshganligi bilan, ularning umumiy rentabelligi 0,02ga kamaygan. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, kompaniyaning moliyaviy resurslari oshganligi bilan uning rentabelligi nisbatan kamaygan.

Amaliyotda, pul mablag'lari, pul moliyaviy resurslar, pul fondlari tushunchalari guyoki bir xildagidek qabul qilinadi. Ammo, ularning urtasida jiddiy farklanishlar ham mavjud.

Pul mablag'lari moliyaviy resurslarga nisbatan kengroq ma'noga ega bulgan tushunchadir. Moliyaviy resurslar esa korxona pul mablag'larining fakatgina aylanmada bulgan qisminigina anglatadi.

Pul fondlari esa moliyaviy resurslardan fondli shakllardagi yo'nalishlarda foydalanish natijasida shakllantirilgan foyda hisoblanadi.

Pul mablaglari va moliyaviy resurslarning urtasidagi fark mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum mohiyatini yoritish misolida aniqlanadi. Korxonaning bankdagi hisob rahamiga kelib tushgan tushumning umumiy summasi pul mablag'lari o'lchamini bildiradi. Mazkur pul mablag'lari umumiy summasidan sezilarli qismi, xom ashyo, materiallar, yokilgi, elektorenergiya shaklida ishlab chiqarish jarayoniga avanslashtirilgan shaklidagi aylanma mablag'lar va kolgan qismi sof tushum sifatidagi yalpi daromad moliyaviy resurslarning manbai hisoblanadi.

Korxonalar moliyaviy resurslarining shakllanish manbalari. Xar qanday korxonalarda takror ishlab chiqarish jarayonining moddiy texnik asosi asosiy ishlab chiqarish fondlari hisoblanadi. Yangi tashkil qilingan korxonalarda asosiy fondlarning shakllantirilishi nizom kapitalining bir qismi hisoblanuvchi asosiy vositalar hisobiga amalga oshiriladi. Asosiy fondlarni jalb qilish va korxonalar balansiga qabul qilish vaqtida asosiy vositalarning miqdori miqdor jihatidan asosiy fondlarning qiymatiga tuyori keladi. Keyinchalik asosiy fondlarni takror ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi natijasida (A.F.larni ekspluatatsiya qilish) ularning qiymati 2ga ajratiladi: bir qismi eskirishga teng bo'ladi, ikkinchi qismi amaldagi asosiy fondlarning qoldiq qiymatiga teng bo'ladi. Buni kuyidagi chizmada izoxlaymiz.

Mahsulot ishlab chiqarish natijasida asosiy fondlarning eskirgan qiymati mahsulot realizatsiyasi natijasida tushadigan pul tushumlari taqsimlanishi jarayonidagi maxsus amortizatsiya fondlarida pul shaklida jamgarilib boradi.

Mazkur fond xar yillik amortizatsiya ajratmalari shaklida jamgarilib boradi va oddiy va qisman kengaytirilgan asosiy fondlarni takror ishlab chiqarishda foydalaniladi. Amortizatsiya ajratmalarini asosiy fondlarning kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga yo'naltirilishi uni hisoblash va sarflanish xususiyatlariga bog'liqdir. Amortizatsiya ajratmalari asosiy fondlarning me'yordagi xizmat muddatlari mobaynida ajratiladi va uning sarflanish zarurati asosiy fondlarni faktik chiqarib tashlangandan so'ng amalga oshiriladi. Shuning uchun chiqarib tashlanishi lozim bulgan asosiy fondlarni almashtirgunga qadar hisoblangan amortizatsiya vaqtincha bo'sh mablag' hisoblanadi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishda foydalanib turish mumkin bo'ladi.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyoti mamlakatlari iqtisodiyotida korporativ mulk va aktsiyadorlik jamiyatlari hal qiluvchi o'rinni egallaydi. Har qanday rivojlangan mamlakatdagi eng qudratli va eng tez rivojlanayotgan kompaniyalar aktsiyadorlik jamiyatlari ko'rinishida tashkil etilgan. Jahon tajribasini e'tiborga olgan holda O'zbekistonda ham yirik korxonalarning deyarli barchasi va o'rta korxonalarning asosiy qismini xususiylashtirish jarayonida ularni aktsiyadorlik jamiyatlariga aylantirildi. Aktsiyadorlik jamiyatlari sanoat, qurilish, transport va savdo sohalarida yalpi ichki mahsulotning asosiy qismini ishlab chiqarmoqda.

Korxonalar moliyasi jamiyat mikyosida yaratilgan milliy daromadni takismlash va kayta takismlash, pul fonlarini shakllantirish va shakllantirilgan pul fondlaridan foydalanish bilan bog'lik bulgan pul munosabatlarni anglatib ikki yirik soxaga: davlat moliyasi va korxonalar moliyasiga bulinadi. Davlat moliyasining bosh markazida jamiyat yaa'zolari tomonidan yaratilgan milliy daromadni taksimlanish jarayoni turadigan bulsa, korxonalar moliyasining markazida realizatsiyadan tushgan tushum turadi.

Shuning uchun xam maxsulot realizatsiyasidan, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlardan tushgan tushum shakllanishi va uning taksimlanish jarayoni korxonalarda moliyaviy munosabatlarni shakllanishini asosi xisoblanadi. Chunonchi, aksariyat moliyachi-iktisodchilar takror ishlab chikarish jarayonining taksimlash va ayirboshlash boskichlari korxonaning moliyaviy faoliyatini

boshlanish boskichi xisoblanadi deb ta'kidlaydilar. Umuman korxonalarda mavjud ijtimoiy takror ishlab chikarish jarayonini xamma boskichlarini 3 turga: investitsion faoliyat, operatsion faoliyat va moliyaviy faoliyat kabi turlarga ajratishimiz mumkin.

Investitsion faoliyat maxsulot ishlab chikarish uchun zaruriy asosiy va aylanma kapitallarni shakllantirish uchun amalga oshiriladigan investitsion faoliyat bilan bog'lik jarayonni uz ichiga oladi. Operatsion jarayon esa maxsulot ishlab chikarish davri yoki maxsulot ishlab chikarish texnologik jarayonlari bilan bog'lik xisoblanadi.

Moliyaviy faoliyat esa ishlab chikarilgan maxsulotni realizatsiyasidan tushgan tushumni taksimlanishi natijasida markazlashtirilgan va markazlashtirimagan pul fondlarini shakllantirish bilan bog'lik munosabatlarni uz ichiga olib korxona iktisodiy moliyaviy faoliyatining xakikiy natijalarini baxolab beruvchi jarayon xisoblanadi.

Korxonalar moliyasining mavjudligi tovar-pul munosabatlarining mavjudligi va kiymat konunining amal kilishi bilan belgilanadi.

Ishlab chikarilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlarning realizatsiyasi tovar kiymatining puldagi ifodasi xisoblanuvchi narxlar buyicha pulga sotish va sotib olish yuli bilan amalga oshiriladi. Tovarlarni realizatsiyasi natijasida olingan pul tushumlarning taksimlanishi natijasida korxonalarda turli xo'jalik sub'ektlari bilan uzaro moliyaviy munosabatlar yuzaga keladi.

Bunday moliyaviy munosabatlar yaratilgan tovarlarning kiymati nuktai nazaridan uzaro unda ishtirok etuvchilar urtasidagi taksimot munosabatlari yuzasidan sodir bo'ladi. Shuning uchun xam xar kandy ishlab chikarilgan tovarlar, ularni sotib oluvchilar, maxsulot etkazib beruvchilar, turli xil xizmat ko'rsatuvchilar va davlat byudjeti urtasida kiymat taksimot munosabatlari amalga oshiriladi. Har qanday qiymat taqsimot munosabatlari umumiy ekvivalent ya'ni pullar vositasida amalga oshiriladi. Shuningdek taqsimlash xarateridan iborat bulgan pul munosabatlari ham moliyaviy munosabatlarni uzida aks ettiradi.

Moliyaning alohida xususiyati uning taqsimlash funksiyasi natijasida markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan pul fondlarini shakllantirish bilan belgilanadi. Aynan mazkur pul fondlarining bosh moliyaviy manbai korxonalar mahsulot realizatsiyasi(ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlar)dan tushgan tushum hisoblanadi. Tushumni birlamchi taqsimlanishida soliqlarning roli alohida ahamiyatga ega.

Tadbirkorlik faoliyatining turli shakllarida faoliyat yurituvchi xualik sub'ektlari asosiy va aylanma ishlab chiqarish fondlarini shakllantirish turli shakldagi xo'jalik operatsiyalari moliyaviy natijalarini taqsimoti jarayonidagi pul jamyoarmalari hisobiga tashkil qilinuvchi moliviy resurslar vositasida amalga oshiriladi.

Iqtisodiy adabiyotlarda «Moliyaviy resurslar» tushuchasidan keng foydalaniladi. Mazkur moliyaviy kategoriyaning mohiyatini bir ma'noda va asoslangan holda talkin qilishnafakat nazariya uchun balki korxonalar moliyaviy faoliyatini amalga oshirish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Korxona va tashkilotlari moliyaviy resurslari -bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ixtiyorlarida bulgan va turli xarakterdagi moliyaviy majburiyatlarni bajarishga, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni barqarorligini ta'mnlashga doir xarajatlarni amalga oshirishga mulljallangan pul daromadlari va tushumlaridir.

Rossiyalik iqtisodchi V.M.Rodionovanning fikricha, moliyaviy resurslarni shakllantirishning asosiy manbalari quyidagilar hisoblanadi:

- korxonaning xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lari;
- moliyaviy bozorlardan jalb qilingan resurslar;
- moliya bank tizimidan qayta taqsimlash natijasida kelib tushgan mablag'lar.

Korxonaning xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lari qatoriga foydaning hamma turlari, amortizatsiya, mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum, barqaror passivlar, chiqarib yuborilgan mulklarni sotishdan tushgan tushumlar va boshqalar hisoblanadi.

Moliyaviy bozorlardan jalb qilingan mablag'larga xususiy aktsiyalar, obligatsiyalar va boshqa kimmatli kogozlarni sotishdan tushgan tushum va kredit investitsiyalari kiritiladi.

Qayta taqsimlash tartibidagi pul mablag'lariga sug'urta to'lovlari, dividendlar va foizlar, pay badallari, byudeti subsidiyalari va boshqalar kiritiladi.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy resurslar kategoriyasini bu usulda yoritish nisbatan hamchiliklarga egadir. Chunki, moliyaviy resurslarga ta'rif berilganda moliyaviy majburiyatlarni bajarishga yo'naltirigina pul daromadlari va tushumlari ham kiritilgan. Moliyaviy resurslarning manbalari sifatida esa asosan xususiy va unga tenglashtirilgan mablag'lar hisoblanmoqda.

Ma'lumki, korxonaning oldidagi byudjetga to'lovlar(soliqlar) va ajratmalar, byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar shaklidagi to'lovlarning nafakat foydadan tulanadi. Balki, ularning ma'lum qismi, tannarxni tarkibiga ham kiritiladi. Shuning uchun ham korxonaning xususiy moliyaviy resurslarini shakllanish manbalari yalpi foyda emas balki yalpi daromad hisoblanadi.

Bizning fikrimizcha, moliyaviy resurslarni shakllantirishning asosiy manbai xo'jalik sub'ektlari darajasida yalpi daromad va amortizatsiya hisoblanadi. Umumiy olib qaraganda uning bosh manbai mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum hisoblanadi. Chunki, yalpi daromadni shakllanishi ham amortizatsiya ajratmalarini shakllanishini ham tannarx xarajatlari elementi sifatida mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum taqsimlanishi natijasida chiqariladi.

Shunday qilib moliyaviy resurslarning asosiy qismi pul mablag'larini tashkil etadi. Shunday ekan pul mablag'larining samaradorligi o'z navbatida moliyaviy resurslar samaradorligini ta'minlaydi. Korxonalarda pul oqimlari harakatini tezlashtirish pul mablag'larini tejab qolishga hamda tejalgan pul mablag'larini ishlab chiqarishni kengaytirishga yoki boshqa sohaga yo'naltirishi mumkin. Shundan kelib chiqqan holda 3-jadval misolida MChJ "Mebel-servis" korxonasining 2015-2016 yillarda pul mablag'lari harakatini o'rganishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

MCHJ «Mebel-servis» pul mablag'lari aylanuvchanligi tahlili¹⁰

Ko'rsatkichlari	2015 yil	2016 yil	Farqi
Mahsulot sotishdan sof tushum (mlrd. so'm)	220	292	72
Pul mablag'lari (mlrd. so'm)	86,5	61,7	-24,8
Pul mablag'lari aylanuvchanligi			
Martada	2,5	4,7	2,2
Kunlarda	142	76	-65,5
Aylanish tezlashishi yoki sekinlashishidan mablag'larning bo'shaganligi (-) yoki qo'shimcha (+) jalb qilinganligi (mlrd. so'm)	X	X	-53,1

Ushbu jadvalda MChJ «Mebel-servis» korxonasida pul oqimlari aylanuvchanligi darajasi va uning korxona moliyaiy holatiga ta'siri tahlil qilingan. Ushbu ma'lumotlarga muvofiq korxonadan 2016 yilda mahsulot sotishdan tushum 292 mlrd. so'mni tashkil etib, ushbu summa 2015 yilga nisbatan 72 mlrd so'mga oshgan. Korxonaning faoliyatdagi pul mablag'lari esa 2016 yilda 61,7 mlrd. so'mni tashkil qilgan va bu miqdor 2015 yilga nisbatan 24,8 ming so'mga kamaygan. Korxonada pul mablag'lari aylanuvchanlik koeffitsienti 2016 yilda 4,7 bo'lib va bu aylanuvchanlik koeffitsienti 2015 yilga nisbatan 2,2 ga oshgan. Pul mablag'lari aylanuvchanligini kunlar bo'yicha aniqlash ham muhim ahamiyat kasb etgan. Bundan ko'rinadiki korxonaning pul mablag'lari aylanuvchanligi kunlar bo'yicha 2016 yilda 76 ga teng bo'lgan, ya'ni bir yilda har 76 kunda bir marotaba pul mablag'lari aylangan. 2015 yilda esa pul mablag'lari har 142 kunda bir

¹⁰ MCHJ «Mebel-servis» moliyaviy hisobotlari asosida talaba tomonidan tuzildi

marotaba aylangan. Bu ko'rsatkichlar 2016 yilda 2015 yilga nisbatan yaxshi bo'lganligini anglatadi. Pul mablag'lari aylanuvchanligi 2016 yilda 2015 yilga nisbatan oshganligi sababli ushbu yilda 53,1 mlrd. so'm pul mablag'lari ishlab chiqarishdan bo'shagan. Bu esa korxonaning ishlab chiqarishini kengaytirishga imkoniyat bo'ladi yoki boshqa faoliyatga pul mablag'ini yo'naltirish mumkin. Ya'ni moliyaviy resurslardan 2016 yilda 2015 yilga nisbatan samarali foydalanish natijasida korxonada 53 mlrd so'm moliyaviy resurs oldingi yilga nisbatan bo'shagan. Demak kompaniyada moliyaviy holatni yanada yaxshilash uchun imkoniyatlar mavjud.

Korxonalar doirasida shakllantiriladigan moliyaviy resurslarning o'lchami, zaruriy kapital quyilmalarni moliyalashtirish, aylanma mablag'larni ko'paytirish, hamma turdagi moliyaviy majburiyatlarni amalga oshirish, ijtimoiy xarakterdagi ehtiyojlarni ta'minlash imkoniyatlarini aniqlaydi.

Korxonalarda mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushumning tarkibiy elementi sifatida moliyaviy resurslar fondli va nofondli kurinishlarda foydalaniladi. Chunki, moliyaviy resurslarni bir qismi hisobiga turli xil pul fondlari shakllantiriladi, shuningdek uning ma'lum bir qismi, korxonaning majburiyatlarini bajarish uchun yo'naltiriladi.

Amaliyotda, pul mablag'lari, pul moliyaviy resurslar, pul fondlari tushunchalari guyoki bir xildagidek qabul qilinadi. Ammo, ularning urtasida jiddiy farqlanishlar ham mavjud.

Pul mablag'lari- moliyaviy resurslarga nisbatan kengroq ma'noga ega bulgan tushunchadir. Moliyaviy resurslar esa korxona pul mablag'larining fakatgina aylanmada bulgan qisminigina anglatadi.

Pul fondlari esa moliyaviy resurslardan fondli shakllardagi yo'nalishlarda foydalanish natijasida shakllantirilgan foyda hisoblanadi.

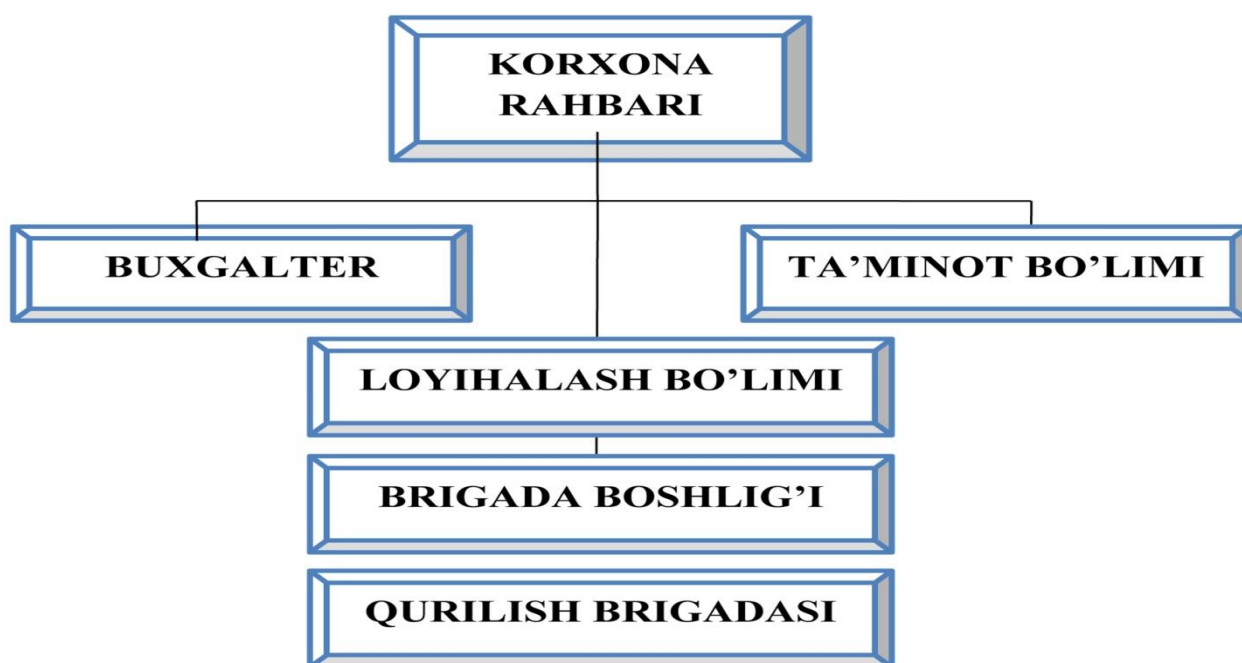
Pul mablag'lari va moliyaviy resurslarning urtasidagi fark mahsulot realizatsiyasidan tushgan tushum mohiyatini yoritish misolida aniqlanadi. Korxonaning bankdagi hisob rahamiga kelib tushgan tushumning umumiy summasi pul mablag'lari o'lchamini bildiradi. Mazkur pul mablag'lari umumiy

summasidan sezilarli qismi, xom ashyo, materiallar, yokilgi, elektorenergiya shaklida ishlab chiqarish jarayoniga avanslashtirilgan shaklidagi aylanma mablag'lar va kolgan qismi sof tushum sifatidagi yalpi daromad moliyaviy resurslarning manbai hisoblanadi.

2.3. Korxonaning moliyaviy resurslarini baholash amaliyoti tahlili

«Binokor » MChJ korxonasining tashkiliy tuzilmasi boshqaruv tizimining chiziqli tuzilma turiga to'g'ri keladi. Bu korxona kichik tashkilot bo'lgani va xodimlari soni unchalik ko'p bo'lganligi sababli rahbarlar soni ko'p emas. Bu esa boshqaruv tizimining yanada samaraliroq faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

Chiziqli tuzilma boshqarish tuzilmasining eng sodda turi bo'lib, u quyidagi (sxema) ko'rinishga ega. Bunda boshqarishning hamma funksiyalari korxona rahbari qo'lida to'planib, barcha quyi rahbarlar (Buxgalteriya, Loyihalash bo'limi, Ta'minot bo'limi) va ishlab chiqarish yacheykalari (qurilish brigadasi) unga bo'ysunadi. Har bir rahbar o'ziga ishonib topshirilgan bo'linma faoliyatini o'zi boshqaradi va barcha zarur qarorlarni mustaqil ravishda qabul qiladi.

5-rasm. «Binokor» MChJ korxonasining tashkiliy tuzilmasi¹¹

¹¹ «Binokor» MChJ texnik asosnomasi asosida tayyorlandi

Qurilish - iqtisodiyotning katta tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Qurilish xalq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish kuchi hamda asosiy fondlarning keng ko'lamda qayta ishlab chiqarishini taminlaydi.

Qurilish ishlarini tanlov savdolari asosida amalga oshirish chet el investrlariga, buyurtmachilariga, davlat tashkilotlari hamda, xususiy korxonalarga bir qancha imkoniyatlarni, imtiyozlarni yaratishga va raqobatni shakllantirishga, qo'llab quvatlashga shart-sharoitlarni yaratib beradi. Bu esa mamlakatimizni rivojlantirishga turli ko'rinishdagi, murakkab yechimli, zamonaviy, jahon standartlariga javob bera oladigan turar joy, sanoat inshootlarining yaratilishiga turtki bo'ladi.

Korxonada boshqaruv tuzilmasi faoliyatini takomillashtirish bo'yicha yangi g'oyalar ishlab chiqish imkoniyatini yaratish va ularni amaliyotga tadbiq etish va korxonaning ijtimoiy muhitini yaxshilash yo'nalishlarida tadbirlarni qo'llash maqsadga muvofiq deb topildi.

Korxonaning moliyaviy holatiga baho berishda balans ma'lumotlari asosida nisbiy ko'rsatkichlarni aniqlash va tahlil qilish katta ahamiyatga ega bo'ladi, chunki ular asosida moliyaviy holatni yaxshilash imkoniyatlari aniqlanadi. Korxonaning moliyaviy holatiga baho berishda mutlaq ko'rsatkichlarga qaraganda, nisbiy ko'rsatkichlar keng qo'llaniladi. Nisbiy ko'rsatkichlar amaliyotda moliyaviy koeffitsientlar, deb ataladi. Moliyaviy koeffitsientlarni hisoblashda mutlaq ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Korxona moliyaviy holatiga baho berishda quyidagi moliyaviy koeffitsientlar ko'proq ishlatiladi:

1. Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti.
 2. To'lovga qodirlik koeffitsienti.
 3. O'z va qarz mablag'larining o'zaro nisbati koeffitsienti.
 4. O'z aylanma mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsienti.
 5. Moddiy aylanma mablag'lar hissasi koeffitsienti.
 6. Jami aylanma mablag'larning jami mulk qiymatidagi hissasi koeffitsienti.
- Yuqorida ta'kidlab o'tilgan takliflardan korxonani boshqarishda qo'llansa,

menejment samaradorligi, ya'ni - Binokor ma'suliyati cheklangan jamiyati faoliyati samaradorligini oshishi va natijada iqtisodiy mustahkam faoliyat yuritishga erishish mumkin.

4-jadval

“Binokor ” MCHJ ning 2013-2015-yillardagi texnik-iqtisodiy tahlili, (ming so'mda)¹²

№	Ko'rsatkichlar	2013-yil	2014-yil	2015-yil	Farq(+,-)	O'zgarishi
1	Mahsulot sotishdan sof tushum	3440238,78	3255251	7657790	4402539,00	2,35
2	Ishlab chiqarish tannarxi	2965026,00	2760840	6275483	3514643,00	2,27
3	Mahsulot sotishdan yalpi foyda	475212,78	494411	1382307	887896,00	2,80
4	Debitorlik qarzlari	164792,08	222692	1461017	1238325,00	6,56
5	Kreditorlik qarzlari	81124,72	27219	271255,7	244036,70	9,97
6	Ish haqi fondi	9483,80	1151260	3877900	2726 640,00	3,37
7	Ishchilarning o'rtachasoni	33	33	32	-1	0,97
8	1 xodimga to'g'ri keladigan mahsulot	104249,66	98643,8	239305,9	140662,10	242,6
9	1 kunlik tushum	9425,30	8918,4	20980,2	12061,80	235,2

Debitorlik va kreditorlik qarzlari tahlili. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar moliyaviy holati mustahkamlashning shart-sharoitlaridan biri bo'lib, hisob-kitob ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va moliyaviy intizomga qat'iy rioya qilish hisoblanadi. Moddiy ne'matlar va xizmatlar bilan bog'liq bo'lgan barcha hisoblashuvlar umuman olganda, «Debitor va kreditorlar bilan bo'ladigan hisob-kitoblar» tariqasida yuzaga keladi.

¹² «Binokor» MChJ moliyaviy natijalar asosida tayyorlandi

Aksariyat korxonalarda moliyaviy holatning yomonlashuvi ko'p jihatdan katta hajmdagi debitorlik va kreditorlik qarzlarning to'planib qolishiga bog'liq bo'ladi. Debitorlik qarzlarning katta hajmda paydo bo'lishi korxona mablag'larini muomaladan chiqaradi, o'z aylanma mablag'larining yetishmovchiligiga sababchi bo'ladi, natijada, kreditorlik qarzining oshishiga olib keladi, bular hammasi moliyaviy holatga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun ushbu qarzlar bilan bog'liq bo'lgan jarayonni uzluksiz ravishda tahlil etib turish zarur.

Korxona tomonidan boshqa korxona va tashkilotlarga to'lanishi zarur bo'lgan majburiyatlar kreditor qarzlari deb, korxonaga boshqa korxona va tashkilotlar tomonidan to'lanishi zarur bo'lgan majburiyatlar esa debitorlik qarzlari, deb tushuniladi.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlari hisob-kitoblarning doimiy yordamchi hisoblanadi. To'lov muddatining cho'zilib ketishi korxonalar moliyaviy holatiga salbiy ta'sir qiladi.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlarning mavjud holatini o'rganish asosida ular bo'yicha aylanish davrini tezlashtirish imkoniyatlari aniqlash negizida moliyaviy holatni yaxshilash tahlilning asosiy maqsadi hisoblanadi. Tahlil etishda debitorlik va kreditorlik majburiyatlarning holatiga, tarkibiga, tarkibiy tuzilishiga, tashkil topish muddatlariga, dargumon qarzlarning yuzaga chiqishiga baho beriladi. Debitorlik va kreditorlik qarzlarning tahlili taqqoslash usuli yordamida quyidagi tartibda amalga oshiriladi. Birinchi navbatda debitorlik va kreditorlik qarzlarning tarkibi hamda tarkibiy tuzilishi o'rganiladi. Buning uchun, avvalo, har bir qarz, turi hajmi va uning hissasi aniqlanadi. Buxgalteriya balansida ko'rsatilgan debitorlik va kreditorlik qarzlarning jamiga nisbatan har bir qarz turining hissasini shu qarz summasini 100%ga ko'paytirib, jamiga bo'lish orqali aniqlanadi. Shundan keyin tahlil amalga oshiriladi. Hisobot davrining oxiridagi qarzlar hajmini davr boshidagi qarzlar hajmiga, davroxiridagi hissasini davr boshidagi hissasiga solishtirilib, o'zgarishi (ko'paygan yoki kamayganligi) aniqlanadi. Ushbu o'zgarish mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi.

Qarzlar bo'yicha mutlaq o'zgarishini aniqlash uchun davr oxiridagi

summasidan davr boshidagi summasi chegirilib tashlanadi, nisbiy o'zgarishini aniqlash uchun mutlaq o'zgarish summasi 100 % ga ko'paytirilib, natijasini davr boshidagi summasiga bo'lish kerak. Shundan keyin debitorlik va kreditorlik qarzlari- ning umumiy holatiga baho beriladi.

5-jadval

“Binokor ” MChJ ning 2013-2015-yillardagi iqtisodiy salohiyat samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar miqdori holati tahlili, (ming so'mda) ¹³

№	Ko'rsatkichlar	2013-yil	2014-yil	2015-yil	Farq(+,-)	O'zgarishi
HAJMIY KO'RSATKICHLAR						
1	Hisobot davrining sof foydasi	475212,78	494411	1382307	887 896	179,59
2	Daromad solig'ini to'lagunga qadar foyda	523456,00	334505	982234	647 729	193,64
3	Mahsulot sotishdan sof tushum	3440238,80	3255251	7657790	4 402 539	135,24
4	Iqtisodiy salohiyat hajmi	3106666,00	273907,5	6565250	6 291 343	1 396,89
NISBIY KO'RSATKICHLAR						
5	Foydaning daromaddagi hissasi,%	13,8	15,2	18,1	2,87	18,91
6	Daromadning mahsulot hajmidagi hissasi, %	11,5	14,9	22,6	7,7	51,68
7	Iqtisodiy sal. nat %	139,7	286,9	1 481,8	1 194,9	416,49
8	Iqtisodiy salohiyat rentabelligi,%	9,0	13,3	50,5	37,2	279,70
9	Iqtisodiy salohiyat daromadliligi,%	16,0	27,8	38,2	10,4	37,41
10	Iqtisodiy salohiyat samaradorligining kompleks ko'rsatkichi,%	309,6	459,1	2 180,6	1 721,5	374,97

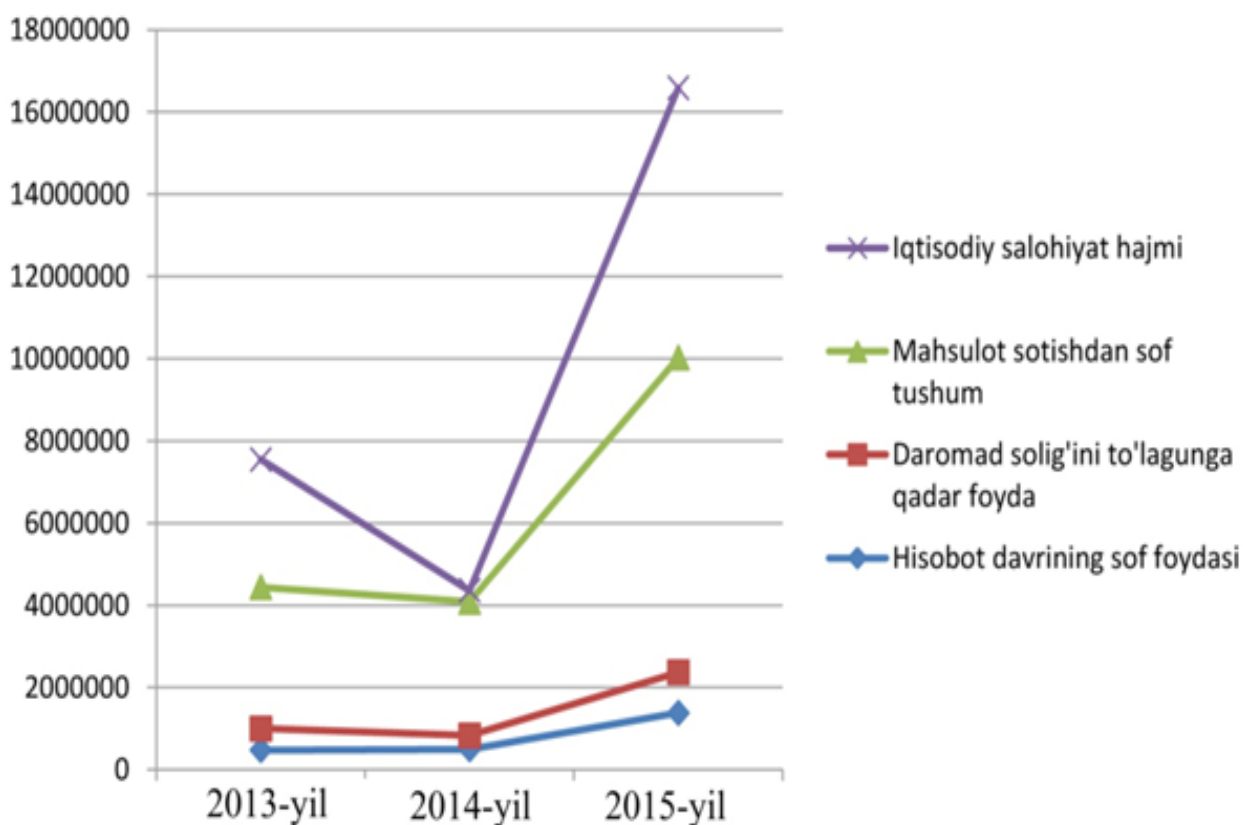
«Binokor» MChJning iqtisodiy ko'rsatkichlariga e'tibor ber-sak, mahsulot sotishdan sof tushum va ishlab chiqarish tannarxi ko'rsatkichla-rining o'zgarish holati o'zaro proporsional. Chunki, tannarx pasayganda tushum ham pasaymoqda,

¹³ «Binokor» MChJ moliyaviy natijalar asosida tayyorlandi

yoki aksincha. Mahsulot sotishdan yalpi foyda 2014 yilda 494411 ming so'mni, debitorlik qarzlari 222692 ming so'mni tashkil etgan. 2015 yilda esa yalpi foyda 1382307 ming so'm, debitorlik qarzlari 1461017 ming so'mni tashkil etgan. Bundan ko'rinadiki, korxona qarzlari 78710 ming so'mga ortishiga qaramasdan, yalpi foyda 887896 ming so'mga ko'paygan. Debitorlik va kreditorlik majburiyatlarining o'zgarish qiymatlari deyarli bir xil, ya'ni mos ravishda 78710 va 244036.7. bu korxona yalpi foydasini sezilarli darajada ko'tarilganligiga ishora qiladi. Xodimlar sonining bittaga kamayishi 2015 yilda 1 xodimga to'g'ri keladigan mahsulot hajmining 140662.1 ga ortishiga, 1 kunlik tushumni 12061.7 ga ortishiga olib kelgan.

4-jadvalda korxonaning balans iqtisodiy salohiyat samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar miqdori tahlili keltirilgan. Yangicha ish yuritish sharoitida korxonalar mulkining tarkibini o'rganish va uni ko'paytirish yo'llarini aniqlash xo'jalik faoliyatining tahlilida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa balansga qarab korxona mol-mulki va boyligining tarkibini kuzatish, sof mablag' holatini aniqlash, imkoniyat me'yorini o'lchashga yordam beradi. Odatda, korxona mablag'lariga asosan vositalar va oborotdan tashqari aktivlar hamda material (me'yorlashtirilgan) aylanma pul mablag'lari kiradi. Bu yerda hisobot davrining sof foydasi, daromad solig'ini to'lagunga qadar foyda, mahsulot sotishdan sof tushum keltirilgan. bundan ko'rishimiz mumkinki, asosiy vositalar ko'paygan va aktivlar oshgan.

4-jadvaldan ko'rinadiki, hisobot davrining sof foydasi 2015-yilda 179.59 % ga o'sishi natijasida foydaning daromaddagi hissasi ham 18.91 % ga oshgan, daromadning mahsulot hajmidagi hissasi ham 51.68 % ga oshgan. iqtisodiy salohiyat natijaviyligi 416.49 % ga o'sgan. iqtisodiy salohiyat rentabelligi esa 279.70 % ga o'sgan. Iqtisodiy salohiyat samaradorligining kompleks ko'rsatkichi monand ravishda 374.97 % ga o'sgan.

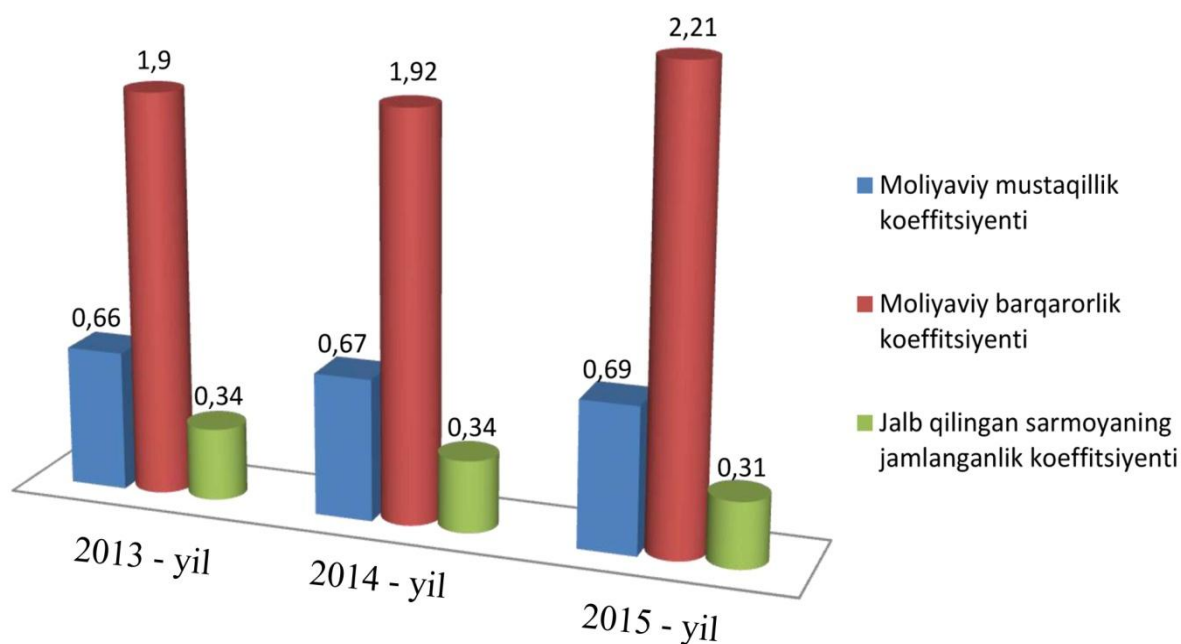

6-rasm. “Binokor ” MChJ ning 2013-2015-yillardagi texnik-iqtisodiy tahlili diagrammasi, (ming so'mda)¹⁴

Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti tahlili. Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti sanoat korxonasining moliyaviy holatiga baho berishdagi asosiy nisbiy ko'rsatkichlardan biridir. Bu koeffitsient korxona o'z mablag'lari manbalarining balansi jamiga nisbati tariqasida aniqlanuvchi nisbiy ko'rsatkichdir. Boshqacha aytganda, moliyaviy mustaqillik koeffitsientini aniqlash uchun korxonaning o'z mablag'lari manbalari jami summasi balansining jami summasiga bo'lish kerak:

Korxonaning o'z aylanma mablag'i bilan ta'minlanish darajasi tahlili. Xo'jalikning moliyaviy holatiga baho berishda qo'llaniladigan ko'rsatkichlardan biri bo'lib, korxonaning o'z aylanma mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsienti hisoblanadi.

¹⁴ «Binokor» MChJ moliyaviy natijalar asosida tayyorlandi

7-rasm. “Binokor ” MChJ ning 2013-2015-yillardagi korxona likvidligi va layoqatliligi tahlili diagrammasi ¹⁵

Oʻz aylanma mablagʻlari jamini aylanma mablagʻlarning jamiga boʻlish orqali ushbu koeffitsient aniqlanadi, ammo oʻz aylanma mablagʻlari hajmi balansda tayyor holda berilgan emas, shuning uchun ushbu koʻrsatkichni hisoblash uchun korxona oʻz mablagʻlari manbalari jami summasiga (*PI*) uzoq muddatli majburiyatlarni (*UQK*) qoʻshib, uzoq muddatli aktivlar jamini (*AI*) chegirib tashlash kerak:

$$PI + UQK - AI.$$

Shundan keyin xoʻjalikning oʻz aylanma mablagʻlari bilan taʼminlanish koeffitsientini aniqlash mumkin. Buni quyidagicha formula bilan ifodalash mumkin:

$$\frac{PI + UQK - AI}{AI}$$

Ushbu koʻrsatkich 0,1 koeffitsientdan kam boʻlmasligi kerak. Oʻz aylanma

¹⁵ «Binokor» MChJ moliyaviy natijalar asosida tayyorlandi

mablag'lari bilan ta'minlanish koeffitsienti ham yil boshi, ham yil oxiriga aniqlab olingandan keyin, solishtirish orqali tahlil qilinadi.

Tahlil — tahlil qilinayotgan davrning oxiridagi koefitsientidan boshidagi koefitsientini ayirish orqali o'zgarishi aniqlanadi. So'ngra ushbu o'zgarishga omillar ta'siri aniqlanib, tahlil qilinadi. Yuqoridagi ifodadan ko'rinib turibdiki, ushbu koefitsientning o'zgarishiga to'rt omil ta'sir qiladi:

1. O'z mablag'lari manbalari hajmining o'zgarishi ($PI1-PI0$)
2. Uzoq muddatli majburiyatlar uzoq muddatli qarzlar (Q) va uzoq muddatli kreditlar (K) hajmining o'zgarishi ($QK-KK0$).
3. Uzoq muddatli aktivlar hajmining o'zgarishi ($AI1 — AI0$).
4. Jami aylanma aktivlar hajmining o'zgarishi ($A21-A20$).

Korporativ boshqaruv tizimini yaratishga ehtiyojni keltirib chiqaruvchi birinchi muhim omil shundan iboratki, tez o'sib borayotgan kompaniyalarda katta bo'lmagan ko'lamlardagi kompaniyalarga xos munosabatlar tamoyillari va modellarini saqlab qolish imkoniyati kamayib boradi. Faoliyat ko'lamlarining ortib borishi kompaniyani boshqarish jarayonini qiyinlashtiradi.

2-bob bo'yicha xulosa

Asosiy fondlarni jalb qilish va korxonalar balansiga qabul qilish vaqtida asosiy vositalarning miqdori miqdor jihatidan asosiy fondlarning qiymatiga yuqori keladi. Keyinchalik asosiy fondlarni takror ishlab chiqarish jarayonida qatnashishi natijasida ularning qiymati 2 ga ajratiladi: bir qismi eskirishga teng bo'ladi, ikkinchi qismi amaldagi asosiy fondlarning qoldiq qiymatiga teng bo'ladi

Korxonalarning moliyaviy resurslari ular resurslarining bir qismi bo'lib, bu resurslar pul shaklida amal qiladi. Resurslarning pul shaklida amal qilishi moliyaviy resurslar mohiyatan tavsifining ajralmas qismi hisoblanib, bu narsa ularni korxona ning boshqa resurslari ko'rinishlaridan, xususan, ishlab chiqarish vositalari (dastgohlar, mashinalar, xom ashyo va materiallar, ishlab chiqarishga

mo'ljallangan binolar va shunga o'xshashlar)dan farq qiladi. buni inobatga olgan holda korxona vositalarining "pul shakli" va "pul qiymati" tushunchalarini farqlamoq lozim. "korxona vositalarining pul qiymati" tushunchasi, odatda, pul mablag'larining o'zini emas, balki turli maqsadlar uchun mo'ljallanilgan vositalar va fondlar (masalan, asosiy fondlar)ning qiymat jihatidan baholanishini anglatadi.

Korxonalar doirasida shakllantiriladigan moliyaviy resurslarning o'lchami, zaruriy kapital quyilmalarni moliyalashtirish, aylanma mablag'larni ko'paytirish, hamma turdagi moliyaviy majburiyatlarni amalga oshirish, ijtimoiy xarakterdagi ehtiyojlarni ta'minlash imkoniyatlarini aniqlaydi.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlari hisob-kitoblarning doimiy yomdoshi hisoblanadi. To'lov muddatining cho'zilib ketishi korxonalar moliyaviy holatiga salbiy ta'sir qiladi.

Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti sanoat korxonasining moliyaviy holatiga baho berishdagi asosiy nisbiy ko'rsatkichlardan biridir. Bu koeffitsient korxona o'z mablag'lari manbalarining balansi jamiga nisbati tariqasida aniqlanuvchi nisbiy ko'rsatkichdir. Boshqacha aytganda, moliyaviy mustaqillik koeffitsientini aniqlash uchun korxonaning o'z mablag'lari manbalari jami summasi balansining jami summasiga bo'lish kerak.

3-BOB. KORXONALAR MOLIYAVIY RESURSLARINI SAMARALI BOSHQARISH YO'NALISHLARI

3.1. Korxonalar foydasini maksimallashtirish yo'nalishlari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi sub'yektlar ma'lum bir foyda olish maqsadda faoliyat yuritadi. Ushbu faoliyat samarasiga muvofiq foydaga erishadi. Korxonalar faoliyat boshlashdan avval ma'lum bir foyda olishni maqsad qilib qo'yadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalariga boshqa xo'jalik yurituvchi sub'yektlar singari quyidagi rasmda keltirilgan omillar ta'sir etadi. Ushbu omillarning ta'sir darajalarini o'rgangan holda faoliyat yuritish ularning korxonalar foydasini maksimallashtirishini ta'minlaydi. Quyidagi rasmda korxonalarda foydaga ta'sir etuvchi omillar ko'rsatilgan. Birinchi guruh omillari quyidagilar:

Mahsulot sotib olish va sotish hajmi – ushbu korxonalar qancha ko'p tovar aylanmasiga, ya'ni qancha ko'p tovar sotib olib uni sotishi shuncha foydani oshiradi.

Mahsulot sifati – mahsulot sifatini qancha yaxshilab borgan sari, unga sarflanadigan xarajatlar ham shunga nisbatan oshadi va aksincha sifati past mahsulotga xarajatlar ham kam sarflanadi.

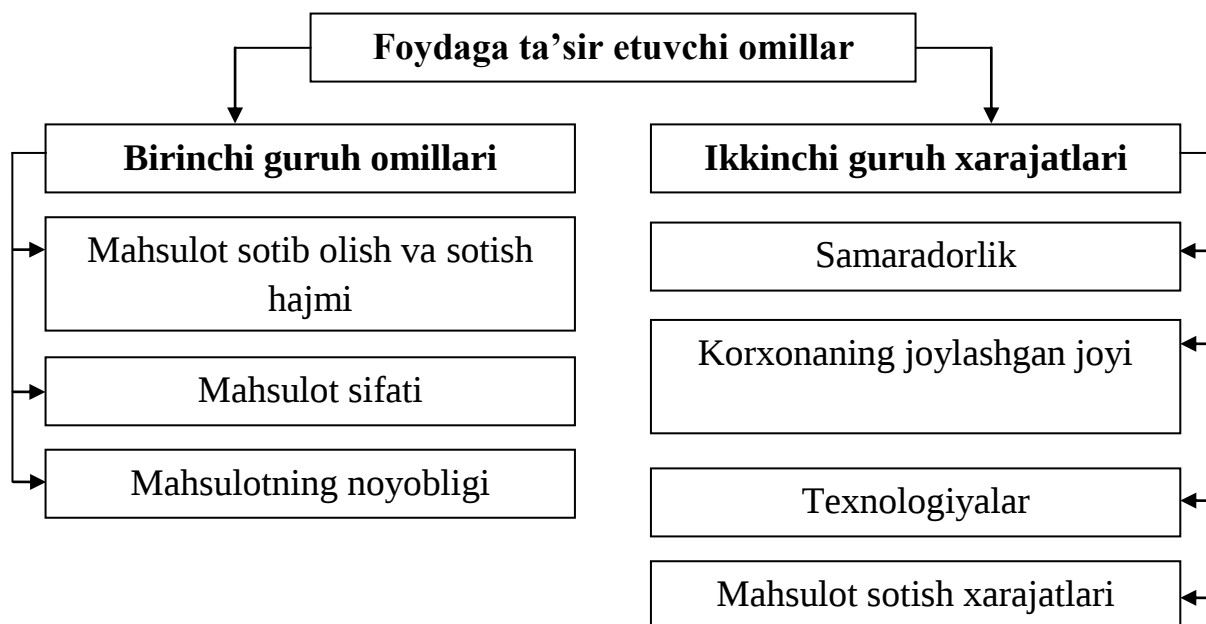
Mahsulot ishlab chiqarish murakkabligi – mahsulot ishlab chiqarish qancha murakkab bo'lsa, unga shuncha mehnat sarfi va boshqa xarajatlar ko'p bo'ladi va mahsulot tannarxini oshiradi. Mahsulot ishlab chiqarish qancha oson bo'lsa, mos ravishda ishlab chiqarish tannarxi ham pastroq bo'ladi.

Ikkinchi guruh omillari quyidagilar:

Samaradorlik – korxona qancha samaradorlikka erishsa, bunda mahsulot ishlab chiqarish tannarxi ham shuncha past bo'ladi va aksincha samaradorlik past joyda mahsulot ishlab chiqarish tannarxi shuncha yuqori bo'ladi.

Texnologiya – korxona faoliyatida texnologiyalar qanchalik zamonaviy, yangi bo'lsa, mahsulot unumdoriligiga erishilib, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi

shuncha kamayadi. Texnologiya, asbob-uskunalar yaxshi bo'lmagan ishlab chiqarish jarayonida, samaradorlik past bo'lib, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi oshadi.

8-rasm. Korxonalar foydasiga ta'sir etuvchi omillar¹⁶

Joylashgan joyi – korxonaga moddiy va mehnat resurslari sotib olish bozori hamda ishlab chiqargan mahsulotini sotish bozori qancha yaqin bo'lsa, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari transport xarajatlari evaziga kamayib, mahsulot tannarxi shuncha kamayib, sotish bahosi ham shuncha arzon bo'ladi. Korxona bunday bozorlardan qanchalik uzoq bo'lsa, mahsulot tannarxi shuncha oshadi.

Sotish xarajatlari – sotish xarajatlari mahsulot sotish bilan bog'liq barcha xarajatlar bo'lib, bu xarajatlar qancha ko'p bo'lsa, bu mahsulot sotish bahosini oshirishga sabab bo'ladi.

Mahsulot sotib olish xarajatlari korxona moliya xo'jalik faoliyatini hamma tomonlarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlardir. Shu tufayli mahsulot sotib olish xarajatlarini to'g'ri hisobga olish va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda korxonada bir so'mlik sotilgan mahsulotga to'hri keluvchi xarajatlarni

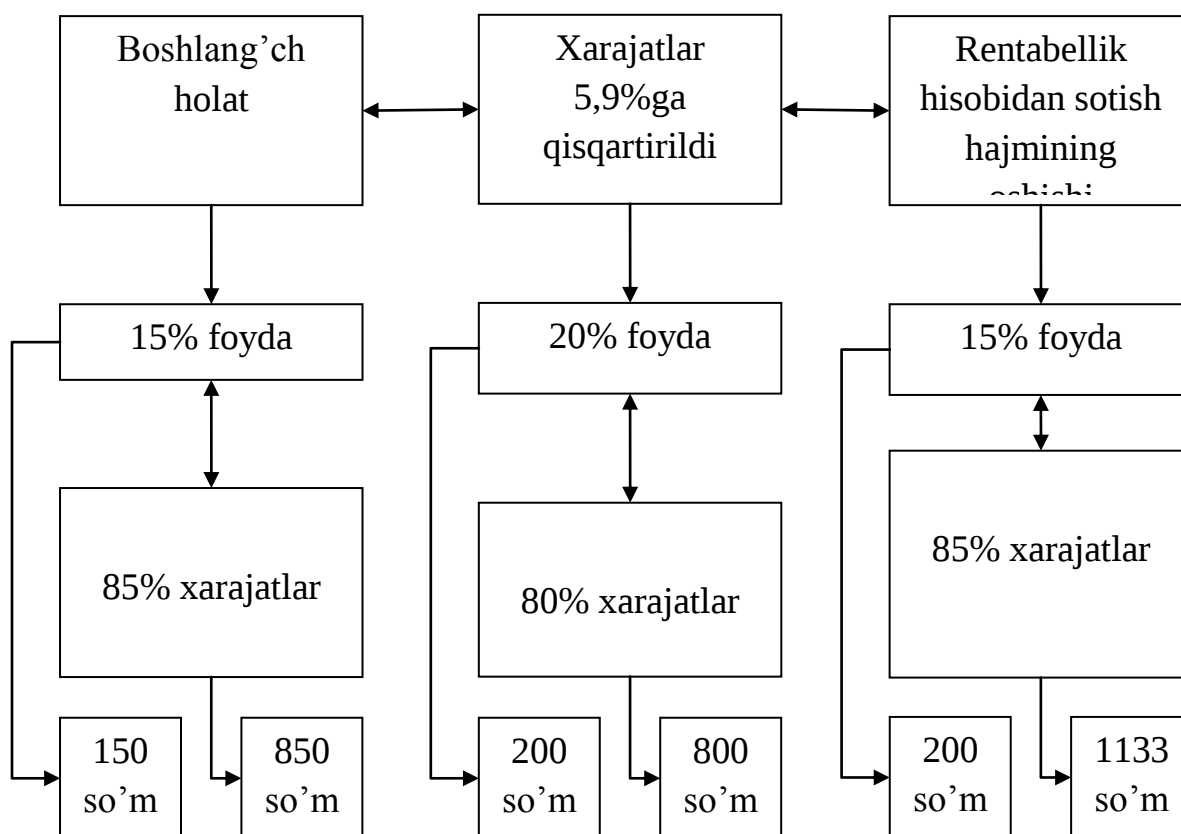
¹⁶ Iqtisodiy adabiyotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi

aniqlash muhimdir. Chunki bu ko'rsatkich korxona foydasini shakllantirishda xizmat qiladi.

Bir so'mlik tovar mahsuloti uchun qilingan xarajatlar tahlili. Mahsulot tannarxini ifodalovchi ko'rsatkichlardan eng muhimi bir so'mlik tovar mahsuloti uchun qilingan xarajattir. Bu ko'rsatkich tiyin hisobida quyidagicha aniqlanadi:

$$\frac{\text{Bir so'mlik tovar mahsuloti uchun qilingan xarajat (tiyin)}}{\text{Ishlab chiqarish tannarxi}} = \frac{\text{Tovar mahsulotini ulgurji bahosi}}{\text{Tovar mahsulotini ulgurji bahosi}}$$

Bu ko'rsatkich orqali qilingan xarajatlarning samaradorligini aniqlash mumkin.

9-rasm. Foyda va xarajat o'rtasidagi bog'liqlik¹⁷

Tahlil etishda bir so'mlik tovar mahsuloti uchun qilingan xarajatlar dinamikasi, biznes rejaga nisbatan o'zgarishi aniqlanadi.

¹⁷ Iqtisodiy adabiyotlar asosida tayyorlandi

Ma'lumki, korxona erishadigan foyda miqdorining oshishi xarajatlarning qisqarishi va sotish hajmini oshishi bilan bevosita bog'liqdir. Ularni o'zaro quyidagicha taqqoslash mumkin.

Yuqoridagi rasmda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida foyda va xarajatlar o'rtasida bog'liqlik ko'rsatilgan. Ushbu rasmda ushbu korxonalar foydasini 150 so'mdan 200 so'mga oshirish uchun ikki xil yo'l ko'rsatilgan. Birinchi yo'l xarajatlarni qisqartirish, ikkinchi yo'l esa ishlab chiqarish hajmini oshirish. Bu ikki yo'l bilan foydani oshirish imkoniyati mavjud. Ya'ni agarda ishlab chiqarish xarajatlarini 5,9%ga qisqartirish imkoniyati bo'lsa faoliyat yakunida 200 so'm foyda olish mumkin yoki ishlab chiqarish hajmini 33 %ga oshirganda 200 ming so'm foyda olish mumkin. Bozor iqtisodiyotida talabning cheklanganligini hisobga olsak birinchi yo'l har tomonlama qulaydir. Ikkinchim yo'l esa ma'lum qiyinchiliklarni sodir etadi. Ya'ni sotish hajmini oshirish uchun ishlab chiqarishni qo'shimcha moliyalashtirish lozim bo'ladi. Bu esa bevosita qo'shimcha xarajatlar bilan bog'liq (masalan, bank kreditlaridan foydalanish). Qo'shimcha miqdordagi mahsulot ishlab chiqarish chegaralangan talab sharoitida qiyinchiliklarni yuzaga chiqaradi, hamda realizatsiyada qo'shimcha chiqimlarni olib keladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kuchli raqobat muhitini inobatga oladigan bo'lsak, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish ijobiyroqdir. Bu o'z navbatida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida tovar narxini pasaytirishga olib keladi. Bu esa bizga ma'lumki savdo korxonasining tovar aylanmasini maksimallashtiradi. Tovar aylanmasinin maksimallasishi korxona foydasini maksimallashtiradi.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida foyda ko'rsatkichini maksimallashtirishda xarajatlar markazi va daromadlar markazi tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Daromadlar markazi va xarajatlar markazi rivojlangan mamlakatlarda savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida keng qo'llaniladi. Ushbu markazlar korxonalar foydasini ta'minlab beradi. Xarajatlar markazi daromadlilik darajasi past yoki umuman daromad olinmaydigan markaz bo'lib hisoblanadi. Lekin ushbu markaz daromadlar markazi daromadlarini maksimallashtiradi.

Daromadlar markazi korxonaning eng daromadli markazi bo'lib hisoblanadi. Xarajatlar markazi va daromadlar markazi 80 ga 20 qoidasiga ko'ra tashkil etiladi. Ushbu qoidaga amal qilib faoliyat yuritadigan korxonalarda mo'ljallangan foyda miqdorining 80%i foyda olish uchun yo'naltirgan moliyaviy resurslarning 20%i hisobidan foydalaniladi. Bu daromadlar markazini tashkil etadi. korxona mo'ljallangan foyda miqdorining 20%ini foyda olish uchun yo'naltirgan moliyaviy resurslarning 80%i miqdori hisobidan olinadi. Bu xarajatlar markazini bildiradi. Misol uchun savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyati davomida savdoga to'g'ridan to'g'ri bog'liq bo'lmagan juda ko'p xarajatlarni amalga oshiradi. Ya'ni umumiy ovqatlanish korxonasi faoliyati davomida mijozlarni qiziqtirish maqsadida qo'shiqchilarni xizmatga chaqiradi, oshxonada mijozlar uchun qulay sharoit yaratadi. Mijoz uchun xizmatlar sifatini oshiradi. Bu esa ushbu korxonalar uchun juda katta xarajatlarni talab etadi. Lekin ushbu xarajatlar korxonaning asosiy faoliyati daromadlarini maksimallashtirishda xizmat qiladi. Ushbu uchullar bugungi kunda samarasini ortib bormoqda va bu o'z navbatida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida foyda ko'rsatkichini maksimallashtirishda asosiy vazifalardan biri faoliyat unumdorligini, korxona kapitalining rentabelligini oshirish imkoniyatini beradi. Kapital rentabelligi bir birlik kapitalga to'g'ri keluvchi foyda miqdorini bildiradi. Biz rentabellik deganda barcha rentabellik ko'rsatkichlarini nazarda tutmoqdamiz. Ya'ni uzoq muddatli aktivlar rentabelligi, qisqa muddatli aktivlar rentabelligi, xusuiy kapital rentabelligi, qarz mablag'lari rentabelligi, mehnat unumdorligi va hokozolar. Uzoq muddatli aktivlar rentabelligini oshirish barcha uzoq muddatli aktivlardan samarali foydalanish orqali ta'minlanadi. Aylanma aktivlar rentabelligini oshirish aylanma aktivlar aylanuvchanligini maksimallashtirish orqali amalga oshiriladi. Xususiy kapital rentabelligi mablag'larni samarali sohalarga taqsimlash orqali amalga oshiriladi. Qarz mablag'lari rentabelligini oshirish savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida qarz mablag'larini o'z vaqtida va samarali foydalanish orqali amalga

oshiriladi. Muhiyat unumdorligi oshirish korxonalarida ishchi va xodimlar dan maksimal foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarida bank kreditlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Savdo korxonalari bank kreditlaridan foydalanish orqali korxonada moliyaviy resurslarni oshirib, keyinchalik korxona foydasini oshirishga xizmat qiladi. Ma'lumki bank kreditlari ikki xil, ya'ni uzoq va qisqa muddatli bank kreditlari. Uzoq muddatli bank kreditlari korxonaning uzoq muddatli strategik maqsadlarini amalga oshirishda beriladi va korxonalar moliyaviy holatini juda yaxshilaydi. Odatda uzoq muddatli kreditlar foiz stavkasi qisqa muddatli bank kreditlari foiz stavkasidan pastroq bo'ladi. Bu esa bank kreditidan foydalanuvchi savdo va umumiy ovqatlanish korxonalar uchun keng imkoniyatlarni yaratadi. Qisqa muddatli bank kreditlari asosan savdo va umumiyovqatlanish korxonalarida vaqtinchalik pul mablag'lari etishmovchiligi yuzaga kelganda olinadi. Qisqa muddatli bank kreditlari savdo va umumiyovqatlanish korxonalarida faoliyat uzluksizligini ta'minlaydi. Va aynan shu orqali ushbu korxonalar foydasini oshiradi.

Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari yagona soliq to'lovini to'laydilar. Bunda soliq bazasi tovar oboroti hisoblanadi. bu esa korxonaning soliq to'lovlari miqdorini oshiradi. Shuning uchun ushbu korxonalarda soliq miqdorini oldindan inobatga olib tovar baholariga mos ravishda qo'shish muhim ahamiyat kasb etadi.

3.2. Korxonalar moliyaviy resurslarini samaradorligini ta'minlash masalalari

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarda pul mablag'laridan foydalanish juda og'ir bo'ladi. Bunda korxonalar faoliyatida risklar darajasi ham ancha baland bo'ladi. Bunday sharoitda korxonalarda pul fondlaridan ehtiyotkorona foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday sharoitlarda korxona moliyaviy menejerlari tomonidan ham katta nazortga olib, boshqarib boriladi.

Korxonalarda pul mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida pul mablag'larini boshqarish siyosati ishlab chiqiladi. Ya'ni pul mablag'laridan foydalanishda korxona istiqbolini belgilovchi chora tadbirlar ishlab chiqiladi. Umumiy ma'noda bunda korxona moliyaviy menejerlari yoki rahbari tomonidan pul mablag'laridan foydalanish strategiyasi hamda uni amalga oshirish taktikalari ishlab chiqiladi. Shundagina korxona ko'zlagan maqsadiga belgilangan rejalar asosida yaqinlashadi hamda erishadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonada pul mablag'lari bo'lgan minimal ehtiyojini aniqlashi lozim. Chunki mavjud pul mablag'laridan korxona samarali foydalanishga harakat qiladi. Shuning uchun korxona asosiy faoliyatini amalga oshirish uchun, ya'ni mahsulot ishlab chiqarish uchun qancha mablag' kerak bo'lsa, asosiy faoliyatga shuncha mablag'ni qoldirish lozim. Qolgan qismini samarali foydalanish maqsadida boshqa sohalarga sarflash maqsadga muvofiqdir. Bugungi tez o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti sharoitida pul mablag'lari bo'sh turmasligi lozim. Aks holatlarda bu mablag'lar be samar ishlatilib ketishi mumkin.

Korxonalar ishlab chiqarish jarayonida ma'lum bir davrda (bir ishlab chiqarish tsikli davomda) korxonada pul mablag'lari qoldig'ini aniqlab borish lozim. Bu asosan korxonada pul oqimlari to'g'risidagi hisobotda amalga oshiriladi. Faqatgina moliyaviy menejerlar tomonidan pul mablag'lari chiqimi va uning kirimi tahlil qilinib keyingi davrda kerakli pul mablag'lari hajmini aniqlash lozim. Bundan tashqari har bir davrdagi aniqlangan pul mablag'lari diapazoni korxonada korxona faoliyatining qay darajada ekanligini belgilaydi.

Korxona bir ishlab chiqarish tsikli nihoyasida pul mablag'lari holatini tahlil qilib, uning o'sish dinamikasini aniqlagandan so'ng keyingi ishlab chiqarishga qancha pul mablag'lari kerak bo'lsa, shuncha pul mablag'larini qoldirib, pul mablag'lari oqimini shunga to'g'irlab borish lozim. Qolgan qismini ajratib borish lozim. Bu mablag'lardan korxona zaxiraga olishi yoki yuqorida takidlaganimizdek boshqa sohaga asfarbar etishi mumkin.

Korxonada pul mablag'lari holatini tahlil qilishda hamda undan yanada samarali foydalanish choralari ko'rilayotgan bir paytda, pul mablag'larining

ayldanuvchanligi darajasiga katta e'tibor qaratish lozim. Pul mablag'lari qancha tez aylansa, yuqorida takidlaganimizdek korxonaning keyingi ishlab chiqarishiga qoldirgan pul mablag'lari summasi ham ortiqchalik qiladi. Ya'ni pul mablag'lari aylanuvchanligi yuqori bo'lgan faoliyatda pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyoj odatiy holatlarga qaraganda ancha kam bo'ladi.

Korxona ishlab chiqarish uchun pul mablag'lariga bo'lgan minimal ehtiyojni aniqlaganda, har bir ishlab chiqarish tsikli davomida pul mablag'lari qoldig'ining tebranish diapazoni aniqlanganda hamda pul mablag'larining aylanuvchanlik darajasi oshirilganda ma'lum bir pul mablag'lari ortib qolar ekan. Bunda keyingi masala bu mablag'lardan yanada samarali foydalanish turadi. Korxonada mavjud har bir mablag'larning rentabelligini ta'minlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Korxonalarda pul mablag'lari aylanishi shunday bo'lishi kerakki, bunda har bir xarajatni qoplash uchun daromadlar o'z vaqtida bo'lishi lozim. Ya'ni bunda ishlab chiqarilgan mahsulotni o'z vaqtida realizatsiya qilib, tushumni o'z vaqtida tushishini ta'minlash lozim. Misol uchun korxonada mahsulot ishlab chiqarish sifati ishchi va xodimlarning ishlash sifatiga bog'liq. Ma'lumki ularning ishlash sifati o'z vaqtida mehnat haqilarini olishi va turli rag'batlantirishlar olishiga bog'liq. Demak bunda ish haqi summalarini o'z vaqtida olishi korxona taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etar ekan.

Korxona faoliyatida soliqlarning o'rni ham alohida ahamiyat kasb etadi. Soliqlar o'z vaqtida to'lanmasligi korxona uchun qo'shimcha peniya va jarimalar to'lashga majbur bo'ladi. Shuning uchun ko'p holatlarda soliqlar to'lov muddati kelgunga qadar davlat byudjetiga o'tkazilib beriladi. Shuning uchun pul mablag'larini boshqarishda hamda pul fondlaridan samarali foydalanish maqsadida pul oqimlari harakatini soliq to'lovlari muddatlariga to'g'irlash dolzarb masalalardan biri sanaladi. Chunki korxonalar realizatsiya qilgan mahsulotlari summasi o'z vaqtida tushmasligi natijasida, debitorlik qarzlarni shakllantirib, soliq to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshira olmay qoladilar. Bu esa korxona uchun ortiqcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Ayrim holatlarda korxona hisoblangan soliq summasini vaqtinchalik to'lamay turish natijasida mavjud summadan samarali

foydalanish mumkin. Ya'ni bunda korxona oldidagi asosiy masala soliq summasini vaqtinchalik to'lamasdan, uni ishlab chiqarishga sarflashdan qancha foyda ko'rishi bilan soliqni vaqtida to'lamaganligi uchun to'lanadigan peniya orasidagi farq tahlil qilinishi lozim. Natija ijobiy bo'lsa bundan moydalanish maqsadga muvofiq keladi, aks holatda esa korxona soliqlarni o'z vatida to'lagani maquldir.

Korxonalar moliyasini samarali boshqarishning yana bir asosiy e'tiborli jihati shundaki, korxonalarda ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtirish bo'lib hisoblanadi. Korxonalarda xarajatlarini optimallashtirish ularning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday tadbirlarni amalga oshirishda korxonalarda xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini qo'llaganda korxonalar mahsulot narxini kamaytirish evaziga ushbu turdagi mahsulot bozorining katta ulushini egallashi mumkin. Ushbu strategiyani amalga oshiruvchi firma yaxshi tashkil qilingan ishlab chiqarish tizimiga, yaxshi ta'minot tizimiga, zamonaviy texnologiyaga va muhandislik-konstruktorlik bazasiga hamda mahsulot taqsimlashning yaxshi tizimiga ega bo'lishi kerak. Qo'shimcha qilib aytish mumkinki, minimal xarajatlarga erishish uchun mahsulot tannarxi bilan bog'liq bo'lgan barcha sohalar chuqur tahlil qilinishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, ma'muriy va sotish xarajatlarini ham o'rganib chiqishi va ularni kamaytirish yo'llarini qidirishi muhimdir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, korxonalarda moliyaviy menejmentni tashkil etish bizning korxonalarimiz uchun yangi jabha bo'lib hisoblanadi shuning uchun moliyaviy menejmentni tashkil etishning jahon amaliyotini tahlil etish hamda ularni O'zbekiston korxonalarida qo'llash imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

3-bob bo'yicha xulosa

Korxonalar faoliyat boshlashdan avval ma'lum bir foyda olishni maqsad qilib qo'yadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida savdo va umumiy ovqatlanish korxonalariga

boshqa xo'jalik yurituvchi sub'yektlar singari quyidagi rasmda keltirilgan omillar ta'sir etadi. Ushbu omillarning ta'sir darajalarini o'rgangan holda faoliyat yuritish ularning korxonalar foydasini maksimallashtirishini ta'minlaydi.

Korxonalarda pul mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida pul mablag'larini boshqarish siyosati ishlab chiqiladi. Ya'ni pul mablag'laridan foydalanishda korxona istiqbolini belgilovchi chora tadbirlar ishlab chiqiladi. Umumiy ma'noda bunda korxona moliyaviy menejerlari yoki rahbari tomonidan pul mablag'laridan foydalanish strategiyasi hamda uni amalga oshirish taktikalari ishlab chiqiladi. Shundagina korxona ko'zlagan maqsadiga belgilangan rejalar asosida yaqinlashadi hamda erishadi.

Korxonalarda xarajatlarini optimallashtirish ularning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday tadbirlarni amalga oshirishda korxonalarda xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xarajatlarni minimallashtirish strategiyasini qo'llaganda korxonalar mahsulot narxini kamaytirish evaziga ushbu turdagi mahsulot bozorining katta ulushini egallashi mumkin.

XULOSA

Korxonalar moliyaviy resurslardan samarali foydalanish katta ahamiyat kasb etmoqda. Moliyaviy resurslardan samarali foydalanishda albatta bir birlik foydalanilayotgan moliyaviy resurslardan keladigan foyda miqdorini oshirishga harakat qilinadi. Korxona moliyaviy resurslari korxonaning faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Korxonalarda faoliyat boshlanishida moliyaviy resurslarning shakllanish manbalarining eng asosiy qismini korxona ustav kapitali tashkil etadi. Ammo takror ishlab chiqarish jarayonida korxonalarda mahsulot sotishdan tushum moliyaviy resurslarning asosiy qismini shakllantiradi. va undan so'ng korxonaning turli maqsadlaridan kelib chiqqan holda moliyaviy resurslardan foydalaniladi.

Amortizatsiya fondi ham korxonalarda moliyaviy resurslar shakllanishining asosiy manbalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Amortizatsiya fondining o'ziga xos xususiyati shundaki, korxona faoliyatiga kirim qilingan asosiy vositalari va nomoddiy aktivlar qiymati asta sekinlik bilan mahsulot tannarxi tarkibiga amortizatsiya sifatida kiritili boriladi va mahsulot realizatsiyasidan so'ng fond sifatida shakllanib boradi. Bunda ushbu uzoq muddatli aktivlar qiymatidan amortizatsiya hisoblash natijasida amortizatsiya fondi shakllanadi va bu fondning moliyaviy resurslari vaqtinchalik, ya'ni kelgusida uzoq muddatli aktivlar sotib olgunga qadar joriy aktivlar qismini moliyalashtirib turadi. Ya'ni korxonalar to asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni sotib olgunga qadar, bu fond mablag'laridan bir necha marta ishlab chiqarishni kengaytirish va sifatini oshirishga foydalanishi mumkin. Shuning uchun ham korxonada ishlab chiqarishni amalga oshirishda eng asosiy moliyaiy manbalardan biri ham amortizatsiya fondining moliyaviy resurslari hisoblanadi.

Umuman olganda korxonalarda moliyaviy resurslarning foydalanishda avvalambor ushbu moliyaviy resurslarni bir joyga pul fondi sifatida yig'iladi va bu pul fondining resurslaridan belgilangan maqsad yo'nalishlarida foydalaniladi.

Korxonalarda moliyaviy resurslarning miqdori qancha bo'lishi emas balki moliyaviy resurslarning aylanuvchanligi qancha katta bo'lishi muhimroqdir.

Chunki moliyaviy resurslar qancha tez aylansa, oz mablag'lar bilan ham ma'lum bir davrda katta ishlab chiqarishni amalga oshirish va barcha xarajatlarni qoplash mumkin. Moliyaviy resurslar juda sekin aylansa ko'p moliyaviy resurslar bilan ham bir ishlab chiqarishni moliyalashtirish mushkul bo'lib, hattoki ishlab chiqarish ma'lum bir muddatga to'xtab qolishi ham mumkin. Bundan tashqari debitorlik qarzlari oshib ketib, soliqlarni ham o'z vaqtida to'lolmaganlik uchun yana turli penya va jarimalar kelib chiqadi. Bu esa korxona moliyaviy holatiga juda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish maqsadida faoliyatdagi risk darajasini ham o'rganib, shunga mos ravishda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Risk darajasi qancha yuqori bo'lsa, sarflanadigan moliyaviy resurslarning qaytib kelishida xavf ham yuqori bo'ladi. Yuqori risk ham yuqori daromad keladigan joyda bo'ladi. Bunday sharoitda ko'p holatlarda moliyaviy menejerlar ko'p daromad oladigan sohaga moliyaviy resurslarni yo'naltirib, natijada ko'p daromad olish o'rniga zarar bilan chiqish holatlari sodir bo'ladi. Misol tariqasida o'tgan yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi yuz berishidan sal oldin kishilarning daromad olaman deb yuqori risk bo'lgan qimmatli qog'ozlarni sotib olishga yo'naltirgan moliyaviy resurslari havoga uchdi. Demak risk bor joyda, risklilik darajasi inobatga olingan holda moliyaviy resurslarni ham shunga moslab sarflash, bunda zaxiraga moliyaviy resurslar qoldirish maqsadga muvofiqdir. Bunda agar korxona riskdan yutqazsa, shu ajratilgan ozgina mablag'ini yutqazadi, agar riskdan yaxshi chiqsa, ozgina mablag'idan yuqori daromad oladi. Demak korxonaning moliyaviy resurslar risk past joyga ko'proq sarflanib, risk yuqori bo'lgan joyga kamroq sarflanishi maqsadga muvofiqdir.

Korxonalarda soliq hisob kitoblarini ham to'g'ri yo'lga qo'yish ham muhim ahamiyat kasb etar ekan. Chunki soliqlarni noto'g'ri hisoblanishi korxona uchun keyinchalik ortiqcha jarimalar to'lashga majbur bo'lib qoladi. Bu moliyaviy holatga juda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Soliqlarni o'rganib, soliqlarni kamroq to'lashning qonuniy tomonlarini aniqlash, ya'ni soliq imtiyozlaridan foydalanish

yo'llarini aniqlash ham korxonaning kamroq soliq to'lashiga olib kelib, korxona moliyavi barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi xulosalar asosida bitiruv malakaviy ishimizning quyidagi takliflarini keltirdik:

1.Korxonalarda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish maqsadida uning holatini muntazam ravishda tahlil qilib borish lozim. Buning natijasida korxona sarflagan moliyaviy resurslaridan qancha vaqtda va qancha miqdorda qaytib kelishini aniqlash mumkin bo'ladi.

2.Korxonalarda har bir faoliyat uchun kerak bo'lgan moliyaviy resurslarning aniq summasini, ayniqsa asosiy ishlab chiqarish faoliyati uchun hisoblab chiqish lozim. Natijada korxona moliyaviy resurslardan samarali foydalanadi. Chunki bunday jarayonda moliyaviy resurslar bo'sh turib qolmaydi. Boshqa tomondan korxonaning har bir faoliyatda moliyaviy resurslar holati bir maromda bo'ladi.

3.Moliyaviy resurslarning aylanuvchanligini oshirishga katta e'tibor qaratish lozim. Moliyaviy resurslarning aylanuvchanligining oshirish korxonada moliyaviy resurslarning ta'minlanganlik darajasi yaxshilanadi. Ya'ni mahsulot ishlab chiqarish, mahsulot realizatsiya qilish, debitorlik qarzlarini so'ndirish tezligini oshirish korxona uchun ijobiy natijaga erishiladi. Chunki moliyaviy resurslar qancha tez aylansa korxonaning moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoji shuncha kam bo'ladi. Foydasi esa ko'zlaganidek chiqaveradi. Bir so'z bilan aytganda bunday holatda korxona moliyaviy resurslar rentabelligi oshadi.

4.Moliyaviy resurslar rentabelligini oshirishga erishilgandan so'ng korxona ixtiyorida ortiqcha moliyaviy resurslar qoladi. Bu mablag'larni ishlab chiqarishni kengaytirishga, yangi texnika sotib olishga yoki boshqa moliyaviy faoliyatlarga safarbar etish maqsadga muvofiq keladi. Natijada korxonaning umumiy pul fondlari rentabelligi yanada oshib korxona yakuniy foydasini oshiradi.

5.Korxonalarda imkon qadar moliyaviy resurslar kirib kelishini korxona xarajatlari davriga moslashtirishga katta e'tibor qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-Toshkent.O'zbekiston, 2014 yil.
2. “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida”gi Qonun yangi tahriri. 2012 yil 2 may.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Eksport qiluvchi korxonalarni moliyaviy va kredit yo'li bilan qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 290-sonli qarori.-T.: 31.12.2008-y.
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni “Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida” qonunchilik palatasi tomonidan 2012-yil 16-martda qabul qilingan, Senat tomonidan 2012-yil 23-martda ma'qullangan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 19-martdagi 79-sonli “Tijorat banklarining kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda qatnashishni rag'batlantirishga doir chora tadbirlari to'g'risida”gi Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi” PF-4947-sonli Farmoni, 2017 yil 7 fevral.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011yil 24 avgustdagi “Kichik biznes va xusuiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun yanada qulay ishbiarmonlik muhitini shakllantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF 4354-sonli Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tashqi iqtisodiy faoliyat va savdo aloqalari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish to'g'risida”gi Qarori. 2005 yil 21iyul.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4apreldagi “Tadbirkorlik sub'ektlarini tekshirishlarni yanada qisqartirish va ular faoliyatini nazorat qilishni tashkil etish tizimini takomillashtirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-4296-sonli Farmoni.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 7yanvarda qabul qilingan "2011-2015 yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida islohotlar ko'lamini kengaytirish va chuqurlashtirish, mamlakatda ishchanlik muhitini shakllantirishning mezonlari va baholash tizimini aniqlash va amalga oshirishga doir choralar-tadbirlar Dasturi to'g'risida"gi PQ-1464-sonli Qarori.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 noyabrdagi PQ-1438 sonli "2011-2015-yillarda Respublika moliya bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rastkichlariga erishishning ustivor yo'nalishlari to'g'risida"gi Qarori.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga kredit berishni ko'paytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2011 yil 11 mart, PQ-1501-sonli Qarori.

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mikrokreditbank" aksiyadorlik-tijorat bankini tashkil etish to'g'risida"gi PF-3750-sonli Farmoni. 2006-yil 5-may.

13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mikrokreditbank" aksiyadorlik tijorat bankining tadbirkorlik sub'ektlarini qo'llab-quvvatlash borasidagi faoliyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4051 sonli Farmoni. 2008-yil 10-noyabr.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat byudjeti parametrlari to'g'risida»gi PQ-1887-sonli Qarori. 2012 yil 25 dekabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma'ruzalari

15. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizning mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.-Toshkent.: "O'zbekiston" NMIU, 2017

16. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.- Toshkent.: "O'zbekiston" NMIU, 2017

17. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.: "o'zbekiston" NMIU, 2017

18. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligini garovi .: "O'zbekiston" NMIU, 2017

19. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. – T.: «O'zbekiston», 2005. – 90 b.

20. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: «O'zbekiston», 2010. – 80 b.

21. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. – T.: «O'zbekiston», 2010. – 56 b.

22. Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. T.: «O'zbekiston», 2011. – 48 b.

23. Karimov I.A. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. – T.: «O'zbekiston», 2012. – 36 b.

24. Karimov I.A. «Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so'zi, 2012-yil 18 fevral.

3.Darslik va o'quv adabiyotlari

25. И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА-Л-Москва-2008, 25-стр.

26. И.М.Карасева, М.А.Ревякина «Финансовый менеджмент», ОМЕГА-Л-Москва-2008,
27. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с., 531-стр.
28. Golubkov E.P. Osnovi marketinga. Darslik. M.: Finpress, 1999.
29. Devid Kempbel i dr. Strategicheskiy menejment. ООО «Izdatelstvo Prospekt», 2003.
30. Jalolov J., Fattaxov A., Axmedov I., Xotamov I., Shadmankulov A., Jalolova D., Qosimov D., Azlarova A., Abdilakimov G. “Biznes marketing” (Darslik).-Toshkent. 2009.
31. Jalolov J.J., Ahmedov I.A. Tashqj iqtisodiy faoliyat. O'qiv qo'llanma.-T.: TDIU, 2005. -148 b.
32. I.S.Xotamov, B.Sh.Hamroeva. “Marketing”. (O'quv qo'llanma). 2012.
33. Malikov T.S., Haydarov N.H. Moliya: umumdavlat moliyasi. – T.: “IQTISOD–MOLIYA”, 2009. 456 bet.
34. Malikov T.S., Haydarov N.H. Byudjet. O'quv qo'llanma. . T.: “Iqtisod-moliya”, 2008 yil.
35. Malikov T.S., Haydarov N.H. Davlat byudjeti. O'quv qo'llanma / Toshkent Moliya instituti. – T.: “Iqtisod–moliya”, 2007 yil.
36. Samadov A.N. “Kichik biznesni boshqarish” fanidan ma'ruzalar matni.-T.:TDIU; 2011.
37. Xodiyev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2010. -267 b.
38. G'oyibnazarov B.K., Rahmonov H.O., Otajonov Sh.I., Almatova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik – mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini yuksaltirish omili. –T.: Fan, 2011. -184 b.
39. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.:1998. -232 b.
40. Yusupov M.F., Ergashxo'jaeva SH.J. “Tadbirkorlik asoslari” fanidan ma'ruzalar matni.-T.:TDIU, 2011.

4.Davriy nashrlar (gazeta va jurnallar)

41. Quvondiqov Sh.O. Xizmat sohalarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish // Bozor, pul va kredit. – Toshkent, 2007. – № 7. – B. 61.
42. Xalq so'zi. Gazeta. 2009-2013-yy. Sonlari.
43. Toshmatov X. Va boshqalar. Marketing xizmati. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi.T-2006.-№ 1. -23b.
44. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990-2010 yillar) asosiy tendensiya va ko'rsatkichlari hamda 2011-2015 yillarga mo'ljallangan prognozlari: statistik to'plam. – T.: "O'zbekiston", 2011.
45. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika ma'lumotlari. 2009-2012 yy.
46. Mikrocreditbank" ochiq aksiyadorlik-tijorat bankining 2012-yilga mo'ljallangan kredit siyosati.

5.Internet saytlari

47. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti.
48. www.mf.uz-O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti.
49. www.cbu.uz- O'zbekiston Respublika Markaziy banki sayti.
50. www.soliq.uz-O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti.
51. www.stat.uz-O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti